

מחתרת ציונית חלוצית בברית-המועצות *

(מספטמבר 1939 ועד יוני 1941)

הגבול הדרומי

שמחת קבלת הפנים שנערכה לצבא האדום בשנת 1939 מתולה היתה בצער ואכזבה. סכנת הכלייה למפעל הציוני מוחשית היתה ביותר. הפוליסטרוקים אחזו במקל בשני קצותיו. והוא היה גם מקל נועם וגם מטה חרבילים.

הבירורים הפנימיים התנהלו בפומבי, בנוכחות כל חברי ההכשרה ונציגי השלטון הסובייטי, וכן בנוכחות הקומוניסטים היהודים המקומיים. ההתנגדות על דעות וגישות לפתרון הבעיה חלוצית של העם היהודי גרמה לתגובות נועזות. אמנם, לא היה כל נסיון רציני של בירור או תשובה מעמיקה מצד נציגי המפלגה הבולשביסטית והקומוסומול, אך הרשמעו אזהרות ורמזים גלויים וגסיס על פיזור ועל מאמרים.¹

חברי ההנהגות של תנועות הנוער לשעבר נאלצו לדירוג פרטיות שכתובותיהן לא יהיו ידועות ברבים, מחשש להלשנה ומאסר. המעבר מפעולה ליגאלית לבלתי-ליגאלית, בסערת הימים ההם, השאירה מקום לדאגה, מבוזנת הקשר בין הפעילים המרכזיים וחברי התנועות.

מאות נודדים מחברי "החלוצ" חיפשו זה את זה, והנה נסתמן כיוון חיובי לאלה הנודדים ולמרוכזים בהכשרות — פריצה אל הגבולות.

שפע בריחה של צמרת הפקידות הפולנית ושל מחנות צבא שלמים, על מפקדיהם, לרוסניה, עשתה לה כנפיים. אלפים ורבבות של פליטים ממערב פולין מילאו את הרכבות, ובתירהנחיות מלאים היו עד אפס מקום הנדידה היתה רבה.

...הרשפעת מהמציב ששרר אז, כשרבבות של פליטים נודדים ממקום למקום ללא תעודות, במצב כזה, חשבתי, ניתן להפוך כאחד מהם ולהגיע אל הגבול הרוסני. על כל פנים, כדאי לעשות נסיון כזה...²

...ברובנה פנו שני חברי ההכשרה המקומית של השומר-הצעיר אל חבר ההנהגה הראשית — אדם רנד, ובפיהם הצעה לנצל את האנדרלמוסיה של הגבולות החדשים. להתארגן חיש ולצאת לכיוון רוסניה. ההצעה נשקלה בכובד ראש וסוכם להוציא חוליה אחת לשם בדיקת המצב בגבול הדרומי. דבר זה קרה בשבוע הראשון לאחר כניסת הסובייטים.³

באותו זמן עצמו החליטו גם חברי "דודר" ששהו בקובל לעשות כדבר הזה.

...ישיבה דחופה של הקבוצה המרכזית, אין לבטל זמן, אסור להמתין אף יום אחד. יהיה המשטר החדש אשר יהיה! אנחנו לא נוותר כמלוא הנימה על היסודות. עם כל מחות הנפש וההכרה נשאר נאמנים לארץ. שום כח לא יעצרנו... סוכם: להישאר במקומות. להופיע בקבוצות אשר תפקידן — חינוך לעבודה ולקראת ארץ-ישראל. קבוצה אחת נשלחה לדרום כדי לברר אפשרות של מעבר הגבול...⁴

* קטעים מתוך עבודה יותר רחבה.

ראייה לציון העובדה כי עניין פריצת או מעבר הגבולות לא צץ כשמחשבת יחיד. רבים מן החברים הגו בדבר, ומאידך גיסא, גם הנהגת תנועת השומר-הצעיר נתנה דעתה שיש לעבור מיד.

„ראיתי מיד שאין לי מה לעשות פה. קשה לוותר על השפה העברית. על ערכים אשר ינקנו משחר ילדותנו. בקצרה: לחצנו על הכרעה לצאת אל הגבולות...“¹

...החלה פרשת נדודים... תחילת x. בחדר קטן בקובל, ממש מתחת לאפה של הבולשת (שנמצאה באותו בית ממש) התכנס המרכז לישיבה. המרכז החליט להתחלק לשלושה: חלק אחד יחזור לווארשה, אל שפת הכיבוש הנאצי; חלק שני יתחיל לחקם את התנועה באיזור הכיבוש הסובייטי; החלק השלישי יבקש דרכים לא-י... מובן מאליו שתצמד הראשון היה לעבר רוסניה...“²

אמנם, היו בודדים אשר בלי כל קשר עם התנועה, שמו פניהם דרומה. כמה מהם אף הצליחו לעבור ולהגיע לרומניה יחד עם הגל הנסוג של הצבא הפולני. היו גם מספר מיבצעים בודדים שנסתיימו בכשלון ובמאסר. על כך נודע רק ברבות הימים. לאחר שחללו שוחררו מבית-הכלא הסובייטי. נציין את מקרהו של מרדכי אנילביץ, בימים ההם — עלם בלתי ידוע. הוא נאסר על הגבול הרומני ושחרר באורח פלא.

רשום מסתמך אותו קו מדריך, העובר בחוט השני לאורך הפעולות של תנועות „החלוץ“ באותה תקופה, והוא — לא מפלט ליחיד והצלחתו האישית, כי אם דרך עבור המחנה כולו. ברובנה, בפגישה משותפת שנערכה בין ההנהגה הראשית של השומר-הצעיר לבין מרכז „דרור“, הוחלט לשגר משלחת משותפת, בת עשרה חברים, אל הגבול הרומני.

...לאחר נדודים רבים הגענו לקובל. הצבא האדום כבר היה שם. בימים הראשונים לשהייתנו בהכשרה נראה היה לנו שנוכל להתארגן במסגרת זו אף במשטר הסובייטי. אני טענתי שהדבר יתאפשר, אך לא לאורך זמן. כאשר חברי לא הסכימו עמי, החלטתי לצאת על דעת עצמי ולנוע דרומה. כשהגעתי לרובנה, פגשתי את אנשי מרכז „החלוץ“ והצטרפתי אליהם...“³

ב-27.9.1939, עשרה ימים לאחר כניסת הסובייטים, ירדה המשלחת שהייתה מורכבת מארבע קבוצות, ללבוב. כל קבוצה נסעה בנפרד במטרה לבדוק את האפשרות של פריצת הגבול. מבצע זה נשמר בסודיות מוחלטת. רק מרכזי שתי התנועות, השומר-הצעיר ו„דרור“, ידעו על כך.

באותה תקופה עוד טרם השכילו להבין את כל ההשלכות של פעולת מחתרת בתוך מחתרת. אחת היא — מבצע מחתרת לגבי השלטון הסובייטי, ותשניה — מחתרת גם לגבי המחנה הגדול של חברי התנועה. לראשונה נאלצו חברים נאמנים לתנועה ולדרכה, להסתיר בפני חבריהם הקרובים ביותר, דבר מיבצע זה. ואו, הלא עמד קיבוץ-ההכשרה כשיא מאבקו על המשך קיומו כמסגרת ציונית-חלוצית בתוך המשטר הסובייטי וחבש בתוקף שלא להתפורר. יציאת חברים מההכשרה עלולה היתה לפתוח פירצה במאבק על שלמות המסגרת ורק בשל מעמדם ונאמנותם נמנעה הכפשת שטם כבוגדים שברחו מהמערבה.⁴

המדרימים נאלצו לעבור מרחק של כמה מאות ק"מ, בחגאים ששררו אז נחמשתה הדרך ימים מספר. בראשית חודש אוקטובר 1939 נפגשו כולם בקלומיה, העיר הגדולה ביותר שבקירבת הגבול הרומני.

קולומית המתה מפליטים, בעיר זו בלשו במיוחד הסוגי פליטים פולניים שאחרו לסגת עם צבאם ומנהיגיהם והמתינו להזדמנות שבה יוכלו לעבור את הגבול לרוסניה. נפוצו שמעות על פריצה בכוח של קבוצות בנות מאה אנשים ויותר. כל קבוצה לוחה באנשי צבא פולניים לשעבר, בנסותם לחצות את הגבול בכוח הנשק.

המשטר הסובייטי הגיב בתקיפות וללא רחמים. מאסרים לרוב בוצעו בקרב הפולנים. חיפוי פתח הפכו מאורע שכיח. בשווקים התוסים מרוב אדם, בבנייני ציבור, בבהיר נתיבות, בוצעו סריקות פתח יומם ולילה. תהלוכות של אסירים נראו ברחובות העיר סרי יום ביומו, וכן המשיכו לפשום השמועות על מעברם של פולנים נוספים. בגאוחם הפצועה המשיכו הפולנים לגלות יחס של בוז אל הכובשים ה"מוסקאליים". על אף הסריקות והמאסרים המשיכו אלפי פולנים להציף את העיר ואת העיירות הסמוכות.

כרם, עד מהרה מגרו הסובייטים סופית את הגבול לרוסניה. זה היה הגבול הישן אשר לא שונה בעתות המלחמה. גדר תייל נמתחה לכל אורכו, הוצבו עמדות שמירה לאלפיהן ועדרים עדרים של כלבי ציד, מלוויהם הנאמנים והאכזריים של ה"כובשים הירוקים" — חיילי משמר הגבול הסובייטיים, שוטטו בצפיפות לאורך כל הגבול.¹

לתוך אוריה זו נקלעה המשלחת החלוצית. שומה היה על החברים לכלכל מעשיהם במשנה זהירות. שני דברים עמדו להם עם הגישושים הראשונים לקראת מעבר הגבול:

- א. עובדת היותם יהודים, הפולנים אשר הפגינו גאווה יתר, נתגלו עיי בילוש הלשנה של בני המקום — האוקראינים, משרתי השלטון היהודיים, אף הם לא סמנו ידם בצלחת. אך הפעם היותם של אנשי משלחת יהודים, לא זו בלבד שלא היתה להם לרועץ, אלא, אדרבה, אף היתה להם לעזר רב.
- ב. הבטחת עורף לפעילותם. כאן פגשו בכמה חברי השומר-הצעיר מבני המקום וכן חברי "דרור", ואלה לא חסכו מאמצים כדי לעזור להם, במסירותם הרבה ובאמנותם ללא גבול.

לאחר פגישה עם אנשי המקום הוחלט לשלוח שלוש חוליות גישוש אל עיירות הגבול — קוסי, סניאטין והרודנקה. כעבור יומיים חזרו הגשישים ובסיהם פרי רשמים ראשון על הסיכויים והסיכונים הכרוכים בהברחת הגבול.

עד מהרה התברר כי בכיוון רוסניה יוכל לכל היותר לזרום קילוח דק של חברים. רוב חברי המשלחת חזרו צפונה. היה עליהם לזרוח לחברים במרכז, אלה שנשארו בצפון, כדי לארגן את הזרימה דרומה. תוך בחירה קפדנית של המועמדים לשם חציית הגבול, כן נקבעו סיסמאות ותחנות מעבר עד לקולומית.

כמסה הבריחה נקבעו הנשאר בשטח שלושה חברים — אדק גולובנר, איש גאליציה וחבר מרכז "דרור", שנקבע רכו המטה; לוי "במבחה" ושלמה "במנהרה", חברי השומר-הצעיר שנקבעו כמבריחי גבול, בזאת, נקבעה לראשונה העובדה על קיום אירגון הבריחה דרך הגבולות ששטח הכיבוש הסובייטי. מיבצע אשר כעבור שבועות מספר התפתח והתרחב למימדים הסוגיים של העברת הלוצים בגבול אחר.

המטה נקבע בביתו של מנדל רוט, חבר "דרור", לימים צורפו כקשריות בין קולומית ועיירות הגבול החברות: זושקה בנהוט מאוברטיק, הניכת "דרור" החיקה "במנהרה" מהשומר-הצעיר.²

נקודת הגבול בקוסי נראתה רבת סיכויים. הזוג הראשון נבחר בקפידה יתרה. זוג זה צריך היה לשמש נחשון למחנה החלוצי כולה, אשר ציפה בדריכות לקראת האפשרות

לעלייה. הקשר עם הארץ נמשך לחלוטין והחברים חיו בהרגשה כי בארץ אין יודעים על המתרחש בשטח הסובייטי. מלבד זאת היה עליהם לארגן מהצד הרומני את קבלת החברים שחצו את הגבול ובאותה עת אף לגנות לשלוח סברייחים מנוסים מרומניה, אשר יובילו בחזרה קבוצות חברים מהשטח הסובייטי. הנוג הראשון היו שמואל ברדור, חבר מרכז „החלוץ“ וישראל רידלניק מהשומר-הצעיר. למרבה הצער נפלו שניהם בידי משמר הגבול הסובייטי. דבר מאסרם נודע כעבור זמן למטה ונעשו מאמצים כדי לחלצם. ובניתיים ניסו לעזור להם על-ידי משלוח חבילות.¹⁰

בדרך קוטי עברו שני זוגות נוספים וגורלם היה דומה. המטה הסיק מיד את המסקנה והנקודה נסגרה עוד באותו חודש, באוקטובר.

בהורחקה זכו להצלחת יתר, תחת מסווה של פליט השתכן הפעיל דרך קבע אצל משפחת שינדלר והמשפחה היתה לו לעוזר רב ובהם הבכירה אף היתה בסוד העניינים. פעיל זה זכה גם לעזרה, אם כי מסוייגת וקרידה, מצד אחד הפעילים של „גורדניה“ במקום. כבסיס שימש ביתו של משה קארפ, יהודי הקלאי אשר מגע רב לו עם הגויים במקום. את הגבול חצו במרחק של שבעה ק"מ מהעיר, ליד הכפר טירפינצ'י.

כאמור, העברת חברים לדרום נערכה תוך בחירה קפדנית ביותר וחללו הוחזרו מפני הקשיים שבדרך. „...הוכנסתי לסוד הדברים, חציית הגבול אסגם קשה היתה יותר מאשר חזרה לוויילנה, ופחות בשוואה, ונועדה ליחידים בלבד, וככל זאת, בלהט הנעורים נחפתית לרעיון זה, נשלחתי יחד עם דודיק חברי, הדבר נשמר בסודיות גמורה...“¹¹

„...התחלתי לחפש דרך לבריתה, כבר החלו לצאת לגבולות, אל וילנה, בעיני לא נשא הדבר חן, בעיקר בשל כך שהגבול הליטאי הינו חזרה לרוסיה, אם לברות, או אל הגבול הרומני, אל הים השחור, ואנו בארץ...“¹²

זוגות זוגות הגיעו מסוף אוקטובר ועד למרץ 1940.

התשלום עבור מעבר הגבול לא היה גבוה במיוחד, אם כי המחיר הלך והאמיר. בדרך זו הצליחו לעבור ולהגיע לרומניה אך מעטים, בסך הכל מניין של חברים. מרבית החברים נאסרו, נחקרו וריצו עונשי מאסר במחנות סיביר או בצפון הרחוק, כאלה היו למעלה מ-20 חברים.

„...יצאנו מרובנה בכיוון לבוב, הגענו לקולומיה, קיבלנו מאדם ראנד, עוד ברובנה, כתובת וסיסמה. השתדלנו לא להסתובב בעיר, לא לעורר תשומת לב, נהגנו בהירות, יען כי הסתובבו שם הרבה אנשים ולפי ההוראות צריך היה לחשיגיה היטב ולהזהר... חששנו קצת מכל המיבצע הזה, לא ידענו לאן וכיצד נגיע. רק ביום האחרון קיבלנו את ההוראות האחרונות. נודע לנו שעלינו להגיע לנקודה מסויימת בעזרת מורה-דרך, משם נצטרך ללכת לבדנו ולהגיע לכפר רומני אחד. באותו כפר עלינו לפנות אל חבר הנדסה שיביא אותנו הלאה, לצ'רנוביץ'. היתה לנו גם סיסמה וגם סימן. כעוברנו את הגבול עלינו להחזיר את הסימן שיעיד כי הגענו בשלום לסמוך חפצנו... נדברנו בינינו שאנו כולנו יוצאי העיר ראדום, אנו מחפשים את קרובינו ואגב כך תענו בדרך... ואכן, נתפסנו על הגבול...“

למטה נודע שאחדים מן האסורים נמצאים בכלא צ'ורטקוב. נעשה ניסיון לעזור להם, אך כל המאמצים עלו בתוהו. אף נעשה ניסיון להבריא דרך ולשצ'יקי ושם נודע על מאסר הקבוצה הראשונה שעברה, והנקודה חוסלה.

מחלת ציונית חלוצית בבריה"מ

נסיון נוסף ומקורי נעשה על הגבול הסובייטי-הונגרי, מקום שם הרי הקארפאטים הגבוהים המושלגים חוצים בין מדינות. היה זה מבצע יחיד של שייקה גנדלר מברונז. מצריד במגלשיים, בעזרתו של מבריה מקומי, יצא לדרך. יצא — ועקבותיו נעלמו.¹⁴ קרו גם מקרים מספר שקבוצות העו בדרך חזרו בכוחות עצמם להורדנקה וכך ניצלו. נפוצו שמעות בעיירות הגבול, שקבוצות גדולות של פולנים, בנות מאה אנשים יותר כסיוע נשק חם, עוברות את הגבול.

במטה הרעלתה הצעה שנראתה כרמיונית: לרכז מספר קבוצות גדולות, בנות 50 חבר כל אחת, להצטייד בנשק ולנסות להבריה את הגבול. כשעת הצורך אף להשתמש בנשק זה. הצעה זו נדחתה מכל וכל. הנימוק המשכנע היה כי לא נשפוך דמם של חיילי הצבא האדום, ולו אף במחיר של חציית הגבול. אין התנועה עריינת את בריה"מ, היא חולקת רק באופן טהורי על דרכה בהבנת פתרון הבעיה היהודית. חלילה להם, לחברי „החלוצ", להשתמש בנשק חם. ההצעה — כשם שהרעלתה בן ירדה מהסרק.¹⁵ הנקודה בהורדנקה חוסלה באפריל 1940. עד לחודש מרץ ערך שוטטו הפעילים באזור ולבסוף חוסל המטה בדרום.

מהצד הרוסני נעשה נסיון של חציית הגבול בכיוון השטח הסובייטי. אכן, אומץ רוח למפת גילה אחד המאשרים שזכה לחצות ולצאת בשלום מהשטח הסובייטי והסכים ברצון ומתוך רוח התנדבות לחזור אל חבריו. מצריד בהוראות וכסף יצא בפברואר 1940 מצ'רנובץ' לכיוון קולומיה. דוד לשנובר (לגיר) היה זה אשר יצא בשליחות מסוכנת זו. בוותר על האפשרות הסבירה והמהירה לעלות לא"י, תוך תחושת אחריות לגורל חבריו הנשארים, ולמען יצירת קשר מחדש בין המחנה לבין א"י, בשליחות זו נפל בידי משמר הגבול הסובייטי.¹⁶

פרק מיוחד, מלא גבורה וסבל, מהווה פרשת המאסר והקצרת החברים שנחשפו בעוברים את הגבול. לא נתייחס לפרשיות הסבל והעינויים שנפלו בחלקם בבתי-הכלא הזמניים למיניהם ובבתי-הכלא העומדים על עומדם עוד מאז ימי הצארים. על גורלם בסתנות ההסגר תוך עבודת פרך, בסיביר הרחוקה ובקירבת הקוטב הצפוני, על חיי הרעב ויחסי אנוש עכורים ללא נשוא, כאשר בבדידותם המחלטה שטרו על צלם אנוש בתקווה כי יבוא יום ויקרא להם דרור. נתייחס רק לשני אספקטים הקשורים בגורם זה:

1. החקירה והשלכותיה על הפעולה בגבול.
 2. התעמית והאבקם כציונים וחלוצים תוך כדי חקירה.
- דברי ההתראה על הקשיים הצפויים בגבול לא הרתיצו את היוצאים אך נותרו בלב. האמונה פיעמה בלבם של אלה החלכים ואלה העובדים בגבול, כי אכן, עבור יעברו, למרות זאת נאסרו רבים. מלבד ההפתעה והפחד שאספו אותם זכרו גם זכרו את קווי הסיכון הסבירים. בהתאם להוראות שקיבלו טרם צאתם. ואכן, בהתאם לכך נהגו. „...המשכנו ללכת. נתברר לנו כי תעינו בדרך. לפתע קפצו ממארב שלושה חיילים, ידיים למעלה! הידורה הפקודה, ושני כלבים עצומים הקיפתו סבבנו בנביחות אימים. נתפסנו. מיד הבינותי שעלי להסמין בשלג את סמל התנועה שהחזקתי בידי..."¹⁷
- „...טענו שאנו פליטים, המתגוררים בעיירה הסמוכה. תעינו בדרך. היו בדינו תעודות עבודה מראדום (מקום ההכשרה, בשטח הכיבוש הגרמני) לשם טישטוש מוצאנו האמיתי. טענו כי יש לנו דודים ברוסניה..."¹⁸ כזה היה הסיכון הראשון בפי כל אלה שנחשפו. רישום חקירה ראשונה גערכו בתחנת הגבול הקרובה ביותר. שם לא שהו זמן רב. מיד

הועברו הלאה. למקומות מרכזיים יותר כמו: בתיהכלא בצ'ורסקוב, בסרנפול ואף בחארקוב — בתוך רוסיה.

בתקופה הראשונה הצליחו לעמוד בסיפוריהם הבדויים, על היותם פליטים, שהם מחפשים קרובי משפחה, שהייה מקרית במקום, וכר וכר, כולם ללא יוצא מן הכלל חופיעו עם תעודותיהם בהם נרשם שהם ילידי אותה הערים שבמערב פולין, בשטח הכיבוש הנאצי. לכך דאגו עוד טרם עזברם את הגבול. ואמנם, סיכויים מיותרים נחסכו בכך כי רבים היו דווקא ילידי האיזור הסובייטי ולהוריהם צפופות היו צרות לא קטנות במקרה שתתגלה זהותם האמיתית.

...רעד חלף בבשרי, ומה עם הורי? היתכלו לעמוד ביטורים? ואולי יצטרכו אף הם לשלם בתייתם, התורים שאינם ערבים לילדיהם?¹⁸

כמו יתר האסירים חיו בניחוק מוחלט מכל הנעשה בחוץ, על אף הדמיון בשיעוניהם, הרי לכל אחד דיתה הערכה שונה על קו ההופעה בעת החקירות.

...התחלתי להתרגל אל שיטות החקירה, ידעתי שיש צורך להיזהר, לא רק מפני נשים, אפילו מפני יהודים, אסור לדבר, אסור לתזכיר מילה על העבר, אסור להזכיר שמות של אנשים — אחרת, אנחנו מסתכנים...¹⁹

...העמדתי פני מטוטטם, ידענו דבר אחד: כמה שפחות אינפליגנטי, פחות תרבותי, עד כמה שאתה יודע פחות — תדבר יותר בריא בשבילך...²⁰

לעומת השקפה ריאליסטית זו, ...עדה הייתי להרצאה שנשא אחד הפוליטרוקים, על מארכסיזם ודיאלקטיקה, אנכי חיויתי דעתי בנושא, שיפור שעוד שמור היה עמדי מימי התנועה, דבר זה עורר את תמהונם של המפקדים, כסובן, תדבר שימש עילה כדי לחקור אותי שוב ושוב, חשבתני שאם אצליח לתוכי להם שבעלת הכרה הנני, בעלת־דיעה, יסייע לי הדבר, להשתחרר יותר מהר, וחנה — תחפץ הוא הנכון...²¹

חוקרי ה־ג.ק.ו.ד. (הבולשת הסובייטית) איימו ואף השתמשו בעינויים ועד מהרה גבעו בקיעים בסיפורים, אצל כלם היו כמעט אותם סיפורים ולכן לא קשה היה לחקוריהם להיום אותם, ובשיטה הכוזבה והמקובלת על חוקרי ה־ג.ק.ו.ד., נהגו לומר לנחקר כי אחד מתבריו נשבר, הודה וחתם, לרוב דיתה זו מלכודת ולאחר חודשים מספר עמדו החוקרים על הסיבה האמיתית להציית הגבול.

על האסירים העיקה העובדה כי יש דבר שקר בעדותם, אמנם השתעשעו משך זמן מה בתקווה כי אולי טיעוניהם ייתקבלו והם ישוחררו, מאידך — אם כבר נאסרו, שיענישו לפחות על מעשה שאכן עשו! שידעו בחלונות הגבוהים של השלטון הסובייטי כי ישנו נוצר יהודי המתחף נפשו, גונב גבולות כדי להגיע למולדתו, לאי.

עובדה מזורה אך עובדה — עתה נשמו רובם לרווחתם, עתה יוכלו בכל להט אמונתם לשכנע את החוקרים בצדקת דרכם, ושוב — טפחה המציאות על פניהם ומהר מאוד, הם תוכרו כבוגדים ראויי העם ואחת דינם: לסיביר! בהסתעפות החקירה שבשלב זה עזבו ולחצו עליהם ביתר שאת.

...תוך מהלך החקירות גברו חלכו העינויים, למה רציתם לברוח? מי הוביל אתכם?

למסור את השם ואיזה אירגון עומד מאחוריך, וכר וכר...²²

וכאן עמדו אסירינו בלחץ כבד מאוד, כל מילה היוצאת מפיהם עלולה להכשיל את מפעל הברחת הגבולות ולגרום למאסרם של חבריהם לתנועה ואף של ידידיהם האישיים.

מחלת ציונית חלוצית בבריה"מ

בתחילה עמדה להם לא במעט יהדותם, כל עוד לא עמדו חוקריהם על מניעיהם האמיתיים. בחקירות אלו לא "החשידום" עדיין בגורם מכל — בסיוע לפאשיזם, גם התקשו בחבנת העבודה כי דווקא צעירים יהודיים, אשר שערי מוסדות ההשכלה הגבוהה נפתחו בפניהם וניתנו להם אפשרויות רבות בתחום העבודה ובמקצועות רבים ושונים, דווקא הם ירצו לברוח ממשטר זה. אבל, מרגע שעמדו החוקרים על עניין ציונותם, רצונם לברוח כדי להגיע לא"י — הוטלו הצידה כסיות־חמשי ואז חושפו בפניהם גידופים איומים אשר אך לשומעם תצילנה אוזניהם.²⁵

... במחלת

בוגרי התנועה ופעיליה נמצאו "על נלגלים", אך באיזור הלכו וגברו סימני היעדר אלה חתרו הסובייטים במאמץ מירבי, הפיקוח הסובייטי על האוכלוסיה כולה הלך וגבר. לפי האומדן נמצאו באיזור עד מיליון חצי יהודים, מהם כשליש היו פליטים. בצד התופעה של ארעיות, בעיקר בעניין הפליטים, בלט צידה השני של המציאות — הקביעות. ניכסו דפוסי המשטר החיובי סדרי עבודה, נעשו נסיונות להגביל את תנועת הפליטים בדרכים אדמיניסטרטיביות. על כל תעודת־זהות הייבת היתה להיות מוטבעת חותמת רישום התושבים ("פרופסקה"). כדי לנסוע ברכבת, חייבים היו להצטייד ברשיון מיוחד מטעם המפקדה הצבאית, החורף המתקרב הטיל אימתו לא פחות ממאמצי השלטון ורבים חיפשו ואף מצאו לעצמם פיגת מבטחים.

הפניית בוגרי התנועה אל הגבולות נעשתה על רקע מאמצי השלטון לגבור על מגמת הארעיות ולחזק את מגמת הקביעות. יציאתם של חברים מנקודות החלשה, ביקורי הבוגרים במקומות מגוריהם שדרכם לוויילנה וביקורי השליחים בקינים כדי לעודד ולזרז יציאתם של החברים אל הגבול, גררו אחריהם הגובות שרשרת מצד חניכיהם הצעירים. במרם נתנה התנועה דעתה על בעיית השכבות הצעירות יותר ועל עתידן במשטר הסובייטי, החלל להגיע ידיעות ממקומות שונים על הגובות ספונטאניות של החניכים: לה מ ש י ך ו י י מ ה ! הגובה ספונטאנית של אי שקט, אי ריתור, מבלי דעת מה ילך יום, בלטה אי החשלמה עם המציאות, לבטים אין סוף, מבלי יכולת להיאחז במוצא או פתרון קונ" סטרוקטורי כלשהו.

"...את איי ינקנו עם חלב אמנה הניתן לעקור זאת מתוכנו? והנה מנותקים אנו, מה יתא עלינו? היכן הם אנשינו? האם קיימת בכלל איזו הנחגה מרכזית? המסגלים אנו להתישב במקום, להסתדר בעבודה או בלימודים ולשכוח תמולגו? הפכנו והפכנו בבעיית ותשובה לא נמצאה לנו..."²⁶

התגובות באי לידי ביטוי בצורות ובדרכים שונות. עיד בזמן פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין אסרו השלטונות הפולניים כל התקהלות, סגרו מועדונים ובין היתר אף את מועדוני התנועה, ההגכים הוציאו את הארכיונים ואף את הספרים, ספרים עבריים אלה שימשו עתה יותר מאשר מזון רוחני, הם נתנו אפשרות להתרשק על העבר רבה היתה ההתנגדות סביבם.

* לפי אומדנים בלתי מבוססים בהערכה של 900—950 אלפי יהודים, על פי אומדן בארץ, מתוך פרוטוקול של באיכות האירגונים החלוציים מיום ה"11.10.1939, ירושלים: התנועה כי בשטח הכיבוש של בריה"מ נמצאים כ־2,300,000 לפי חשבון של מספר היושבים באזורים ההם (מקדם 1,800,000) נוספו כ־500—600,000 פליטים מהמערב, (ארכיון מרחביה ח"ק 42/3).

...ידענו כי ימים קשים צפויים לתנועה — ימי פעילות במחתרת. כל קשר עם מוסדות התנועה היה מנותק. צריך היה להתחיל הכל מבראשית תוך יחמה עצמית. עובדה תוכנית פעולה, ספריית הקן חולקה בין החברים. נודמנו עם חברי המפלגות, רצינו לשמר מה בפיהם אך התאכזבנו מרות. נשאנו לבדנו ונשבענו שלא להיסתף עם הזרם...²¹ החניכים הצעירים פנו אל מדריכיהם וביקשום שלא יישבו בחיבוק ידיים ויתחילו לארגן אותם. ...שלושה צופים (גילים 14—16) פנו אל מנהלם בדרישה לחדש את הפעולה. גם "בני המדבר" (בני 10—12) ביקשו שימשיכו לספר להם על א"י, שיתנו להם ספרים, כיניהם הם מדברים רק עברית...²²

המצב מבחינה תנועתית פנימית היה קשה. רובם של הבוגרים, שעסקו בהדרכה, נמצאו בעיצומם של התכנות לקראת עזיבת השטח לכיוון רילנה.

רצון הצעירים להמשיך בדרך השומרים בא לביטוי מיוחד וגאה בין כותלי בית-הספר. במגמה לייצב ולהגיע לגורמאליזציה בכל שטחי החיים האזרחיים, עשו הסובייטים מאמצים גדולים כדי להתחיל את שנת הלימודים בבתי-הספר. ואכן, באוקטובר 1939 נפתחו כל בתי-הספר. צעירים וגומרי תיכון שהאבק כבר הספיק לכסות את העודות-הבגורות שלהם, פנו כולם אל מוסדות המשכלה הגבוהה, בעיקר לבוב. נערים אשר יד חוריהם לא השיגה ללמוד, מילאו עד אפס מקום את כיתות בחי-הספר התיכוניים.

הרשת המפוארת של בתי-ספר עבריים ברחבי האזור, מיסודם של "תרבות" ו"יבנה" הפכו בן לילה, במקרה הטוב, לבית-ספר בו הורו בלשון היידיש ובמקרים רבים לבתי-ספר בהם הורו באוקראינית, ביילורוסית ולרוב דווקא ברוסית. היו מקרים בהם קבעו ההורים באיזו שפה ילמדו. בקובל, בגימנסיה המונה כאלף תלמידים, גישה הפוליטרוק הסובייטי לשכנע שייבחרו בלשון היידיש. 80% של ההורים תצביעו בעד רוסית. בגרודנה, מקום שם רצו ההורים בידיה, רק 50% הצביעו בעד. בנינו בבתי-הספר היו רכוש הקהילה או רכוש ועדי ההורים, רבו המקרים בהם הפכו הבניינים לבתי-ספר אוקראינים. עולמם הרוחני של התלמידים, אשר טופח במשך דורות, הלך ונחרס. התלמידים הגיבו מיידית, בין אם תבעו בפה מלא היידיש לימוד השפה העברית ובין אם תחלו להתארגן בקבוצות כדי להמשיך לקרוא וללמוד עברית. חניכי התנועה בלשו במאבק זה.²³ טורי בבתי-הספר העבריים לא עמדו במבחן. ייתכן והם לא בגדו בהכרתם הצינית אך סאידיך-גיסא, לא נעשה מצידם כמעט ולא כלום כדי לשמור על גחלת העברית.

...מורי הוראה, מורים של בתי-ספר עבריים, שכחו בן לילה את דרכם בחינוך...²⁴

בפינסק, בחג החנוכה, נמצא במלתחה, בכל כיסי המעילים, חומר מודפס עברית ובו נדרשים התלמידים לחוג את חג החנוכה. בהפסקות שבין השיעורים יש הייתה פורצת שירה עברית. על הלוח היו רושמים בהפסקות: אם אשכחך ירושלים...²⁵

רבים היו המקרים בהם התלמידי הצעירים בעצמם על צורת ההתארגנות. ברם, חסרה חיד המנוחה, המארגנות, המרכזות.

ההנהגה הראשית היפנתה כל מירצה להצלת מחנה הבוגרים לשם עלייה אפשרית. ברם, בישיבת המליאה של ההנהגה הראשית שנערכה ברובנה בסוף אוקטובר 1939, נעשה נסיון לרכו את המחשבה התנועתית ולהקיף את כל תבעיות שעמדו על הפרק. ישיבה זו לא נשאה אופי של בירור אידיאולוגי. שסף ההתרחשויות חירמם המהיר אילץ לתת תשובות מיידיות. לאור ההגדרה, כי נמשיך בכל התנאים ובכל המשטרים נתקבלו הכרעות שבוצעו בבחינת דבר הסוכן מאליו. החושת האחריות של הקבוצה

מחתרת ציונית חלוצית בברית"מ

המרכזית הזו, הוותיקה והמנוסה, לגורל התנועה על כל חלקיה, במערב ובמזרח פולין כאחד, תבעה שיקול משותף, משנה והירות ותעוזה. ואכן, נקבעו יעדים לתקופה הקרובה תוך חלוקת שטחי פעולה ותיכנון כוח האדם:

(א) גבול הצפון והריכוז בוויילנה. סוסנו החברים מתוך ההנהגה הראשית הוותיקה שצריכים היו לצאת מיד לריכוז בוויילנה ואלה הנשארים בשטח לשם אירגון הנהיגה אל הגבול ואשר עובדים על הגבול.

(ב) וארשה. סוכם על תרכבת צוות מרכזי אשר יחזור אל השטח הגרמני כדי להדריך ולתימצא עם חברי התנועה במקום. עצם הבריחה המבוהלת מווארשה ויציאת חברי ההנהגה הראשית ורובם של הבוגרים ושל המדריכים, הציקה ולא נתנה מנוח. היתה הרגשה כאילו והפקר החלק ההוא של התנועה. בנובמבר 1939 יצאה טוסייה אלסמן בכיוון ננדי לזרם הפליטים הכללי, לכיוון וארשה המנוצחת. בינואר 1940 יבואו בעקבותיה חברים מהריכוז בוויילנה: יוסף קפלן, שמואל ברסלב, אריה וילנר, מרדכי אנילביץ' ומירה פורטר. (ג) סוסנו מדריכים מרכזיים אשר ישארו באיזור הסובייטי ולא יצאו לוויילנה. מתפקידם לארגן את השכבות החינוכיות, הצופים הצעירים, שאינם מעמדים ליציאה אל הגבולות. בשלב זה טרם גובשו תוכניות כלשהן לדפוסים אירגוניים מיוחדים במחתרת.²⁸ הגה כי כן, נעשה נסיון להקיף את שלוש זרועותיה של התנועה:

1. וילנה (ליסא העצמאית).

2. וארשה (שטח הכיבוש הגרמני).

3. לבוב (שטח הכיבוש הסובייטי).

שלוש זרועות, אשר לכל אחת מהן כיוון התפתחות משלה, לפחות עד ליוני 1941. ברם, יש לחזור ולהדגיש כי בראש סולם העדיפויות הועמד עניין ההעברה המירבית והמזרקה של הבוגרים לוויילנה, לקראת עלייה אפשרית לא"י. זו היתה המגמה הדומיננטית בקרב התנועה והנהגת התנועה בפולין, בגאליציה וזיתה והתפתחות שונה לגמרי.

גאליציה. בפולין היו שתי הסתדרויות ארציות של השומר-הצעיר, התנועה הפולנית או הקונגרסאית ומרכזו בווארשה, והתנועה הגאליצאית ומרכזו בלבוב. כל רשות פעלה בנפרד. מבחינת החלוקה הגיאוגראפית חספה התנועה בגאליציה את כל דרום פולין שבעבר היתה תחת שלטון ההבסבורגים, על שתי צריה המרכזיות — קראקוב ולבוב. לתנועה בפולין היו 16 גלילות, מהם סופחו שניים לרייך, שישה היו בתחום הגנרל-גוברנאמנט, שמונה באיזור הסובייטי, גאליציה בותרת לשניים ובתחום הסובייטי נשאר האיזור מביילסקו ועד פשמישל.

שתי ההסתדרויות השתייכו לתנועת-אם אחת ובכל זאת רב היה ביניהן השוני במסורת, בדרכי עבודה, במנטאליות, והמגע ביניהן היה רק בדרג הגבוה שיצרו שליחי הארץ. לא פחות קובע היה מעמדן. בעוד אשר בווארשה היו לשומר-הצעיר רק 22% בתוך מרכזו, "החלוצ" הרי בגאליציה היתה להשומר-הצעיר רוב מכריע במרכזו. "החלוצ", גאליציה היתה ערש תנועת השוה"צ העולמית ועל כך היתה גאוותה.

עוד בחדש אוגוסט 1939 התקיימו דיונים לשם הכנות במקרה שהפרוץ מלחמה. נבחרה הנהגה ב' (של צעירים יותר ובמיוחד דאגו לצרף אליה חברות), כן סוכם במפורש שהתנועה תמשיך לפעול בכל התנאים שייווצרו, וקרוב לוודאי כי יהיו אלה תנאי מחתרת.²⁹ ב-1.9.1939 יצא עתון התנועה בשפה הפולנית, "זב מלודיך" (קול הנער) ותוכנו היה בסימן המלחמה העתידה.

עם כניסתם של הסובייטים, סוכם בהנה"ר שיש לכנס את המועצה המצומצמת (גוף יותר רחב שמנה 20 חברים). המועדונים ברוב הקינים היו פתוחים והחברים המשיכו להתאסף. היה בזה צעד מודע כדי להעמיד את השלטון הסובייטי על עובדת קיומה של הגרעין גרעין ציונית ולהחליט בזה לחץ מסוים על השלטונות כדי שייתחשבו בעובדת קיומה. כמעט בכל הקינים נפתחו מועדונים. היו אלה אֵינם בודדים של חיים ציוניים. כל שאר ההסתדרויות נעלו את מועדוניהם עם כניסת הצבא האדום. בעלמה הנציגות הציונית. המנהיגים שלא ברחו נחבאו אל הכלים ולא העיזו לחצוא אפס החוצה. תינו מבודדים אך לא ויתרנו.²⁰

בראשית אוקטובר נתכנסה בלבוב המועצה המצומצמת. כבר קודם לכן סוכם בהנה"ר כי יש לגשת לאירגון התנועה בתנאי מחתרת והכוונה היתה ל...מועצה הסמואה. ראשית, הסמואה כלפי חוץ. תחת לחץ המציאות נסתיימה ההפגנה של פתיחת המועדונים. הקשר עם הקינים טרם חודש. רק אתמול שיור ראדיו לבוב נאום על האויבים הפנימיים באיזור הכיבוש, והואיל להזכיר במיוחד את תנועת השה"צ לאחר שציין את התנועה הפאשיסטית האוקראינית. ה...פונד"ה...מזרחי. האם יש לראות בזה אית כי עוד מעט ותרנו יגיעו?²¹ זאת ועוד. החלטת ההסוואה חלה גם כלפי פנים, לפחות במישור הרשמי הפנים-תנועתי. חברי ההנה"ר נמנעו מלבטא את דעותיהם והסתפקו בהנחיית הדיונים בלבד. במגמה ברורה — לא לקבל שום סיכום שעלול להתפרש כהתארגנות. הדיונים התנהלו בכמה מישורים:

- (א) להמשיך ולהתארגן במחתרת, דעה זו ביטאו רבים מהמשתתפים.
- (ב) אין השה"צ מתחלל, אך גם אינו יכול להתארגן לשי החלטה מפורשת לפעול במחתרת. נמשיך להתקיים בלב פנימה כדי שנוכל לחדש את הפעולה בתום המלחמה.
- (ג) בעת הרת עולם יש להמך בהתבססותו של השלטון, גם אם אנו נמשיך להיות ציונים נאמנים.
- (ד) הגיע שלטון הסוציאליזם המתגשם. זהו הדבר אליי חתרנו, וכיצד אפשר לקיים מחתרת בעת השלטון הסובייטי? היתה זו תופעה יוצאת דופן במרעצה.²²

המועצה נתפורה. מבלי לומר דברה במפורש ובאופן גלוי. פעילי התנועה אמנם הסיקו את המסקנות ויצאו בקילות דק לכיוון וילנה. בין היוצאים היו חבריה הוותיקים של ההנה"ר. בשטח נשארו הצעירים לשם אירגון המחתרת בהתאם לסיכום החשאי. ובינתיים פנתה ההנה"ר עורף לפונים הרבים. מהקינים השונים, בדבר הנחיות מעשיות לשם המסך הפעולה. לפחות כלפי חוץ.

...הנה בא חניך וטוען: עד מהי תומר? הרי אתם יודעים שלא כולם יתרו!...²³
באמצעות הדואר הסובייטי נתקבל מכתב מאה מזכירות אחד הקינים ובו נאמר: אינו יודעת מה מתכוונת לעשות ההנה"ר. אני סקוה שלא ויתרתם על הרעיון. מכל מקום, אני מודיעה לכם שנשארת. שומרת" ואשאר באמנה לרעיונו עד עולם!...²⁴
כרכו הפעולה במחתרת וקבעו סימן (שמעון דניאלי) ומרצל גשווינד, איש קראקוב אשר הגיע עם זרם הפליטים ללבוב. נערך מסע של ביקורים בקינים המרכזיים והם תנו בזירות על עמדתם ונכונותם של החברים, וזאת כדי להסיל עליהם תפקיד קשר ראשוניים.

מחתרת ציונית חלוצית בבריה"מ

כאחראים לקן לבוב נקבעו החברים לולק ורובל ויוסף אהרנפרייז. בפשמישל פעלו יוסקא זונגרייך ויצחק המל.

מהמקומות השונים החלו להגיע ידיעות על הופעתם הגאה של חברי התנועה. בגינסיה היהודית לשעבר, ניהל החבר א. ויכח פרמבי עם הפוליטריק, וזאת בנוכחות התלמידים. בסמינריון היהודי לשעבר, עם תום אסיפת הסברה, שרו את האינטרנאציונאל בעברית. ואמנם, הסתבר כי החברים המתווכים לקשר זה, בינתיים ביקרו בלבוב חברי התגת"ר מווארשה ויחדיו ניסו לתאם את הפעולה ולנכח עמדות. מסתבר שהשנוי בגישות של שני המרכזים נתן אותותיו גם בתוצאות הפעילות באותם ימים. בעוד שחברי התגת"ר מפולין שמו דגש על הוצאת מכסימוס של בוגרים לכיוון הגבולות, הרי אנשי לבוב שמו את הדגש על אירגון הפעולה במחתרת ועניין הגבולות הושאר לסטיכיה. אמנם מוסק רוסמן חזר מלידא כדי לערוך מסע של ביקורים לשם עידוד היציאה אל הגבולות, אך בינתיים חלפו החודשים אוקטובר ונובמבר ומרבית הבוגרים כבר היו צמודים או למקומות עבודה או שקיעים בלימודים על כל ההשלכות שנבעו מכך.

בנובמבר הגיע אל האיזור הסובייטי יצחק זלמנסון (זיו) שנשלח מהריכוז בוויילנה כדי לרכז את פעולת התנועה במחתרת. מטעם "דרור" בוויילנה נשלח יצחק צוקרמן, עוד בחודש אוקטובר, כדי למלא אותו תפקיד ולאותה מטרה. כשהגיע יצחק זלמנסון לאיזור עבר בערים המרכזיות התהודע אל המרכזים אשר פעלו כבר כשטח. מיד נוצר הקשר עם ההנהג"ר כנאליציה ונקבעה פגישה אשר צויינה בהיסטוריה התנועתית בכינוי "כינס הסילבסטר".

בסילבסטר 1940/39, תוך ניצול החילולה של ערב זה, המסיר כל חשד של התקולות, נתכנסו ברובנה נציגי התנועות מפולין וגאליציה לפגישתם הראשונה. בפגישה השתתפו: יצחק זלמנסון (וילנה), דוד פדרמן (צ'נסטוכוב), מרדכי בארון (פיוטרקוב), סימון דגתרש (פשמישל) ומרצל גשווינד (קראקוב). במיפגש זה הונחו היסודות האירגוניים לפעולת התנועה במחתרת. לא התקיים כל דיון רעיוני אם יש להמשיך בפעולה. הדין היה ענייני — כיצד יש להמשיך לפעול במחתרת. ...קראנו לעצמנו הנהגה זמנית ובהזדמנות נאסוף ציבור גדול יותר לשם בירור וליבוש אידיאולוגי, שררה אווירה טובה. היתה הרגשה שאנו עושים דברים בהם אנו מאמינים ומשוכנעים שהם חייבים להיעשות. כאילו אנו שלמים עם עצמנו. אמנם אין יודעים מה תהיה התפתחות אך כרגע יש לעשות. אין לדחות...¹⁰

לסיכום נתקבלו ההחלטות:

1. לכונן מסגרת אירגונית אחת, תחת השם "השומר הצעיר באוקראינה ובביילורוסיה המערבית".
2. לכונן הנהגה ראשית מצומצמת שמקום מושבה יהיה בלבוב. בהרכב: יצחק — מרכז, סימון, מרצל ודוד — כחברים.
3. להוציא עתון בעברית, בשם "ממעמקים".
4. לאשר את רכזי הגלילות והמחוזות.
5. כיחידה לפעולה ישמש ה"גרעין" אשר לא יעלה על חמישה חניכים, מגיל 15 ועד 18.
6. להכריז על ספער התרמה לקק"ל, כאות וסמל לקשר החד עם הארץ.
7. איסוף ספרים בעברית וכינון ספריות, לימוד השפה העברית.

8. לערוך מסע ביקורים מחודש בכל האזור.
9. לדאוג למקורות מימון, דירות ותעודות.
10. לבוא בדברים עם אנשי "דרור" במטרה להקים שיתוף פעולה מאכסימאלי.²⁰

באותו ליל סילבסטר קיימו גם פעילי "דרור" מיפגש בלבוב, שבו השתתפו כ־20 חברים. כינוס זה הוזכר בתנועה שלנו כהתייעצות היסטורית אשר הגיחה את היסודות הממשיים לתנועה המתרחתית.²¹

"תקופת הליבוב", כך קראו החברים לחודשי החורף של שנת 1940, ואכן, הם עברו ללבוב, שם נקבע מקום מושבה של ההנהגה, וניגשו במרץ רב לפעולה המציאות הועיפה להם פנים. דירות הרשגו בקושי רב, מיד נתקלו בבעיות כספיות אשר קודם לכן לא ידעו להעריכן. סידור תעודות לשם חיפוי על מקום עבודה פיקטיבי, הנסיעות והקיום — כל אלה בלעו סכומי כסף עצומים.

האיזור חולק לגלילות ובראשם טרכוים: ברובנה — ישקה גולדברג, בברנוביץ — נח כנגוביץ, ביבאליסטוק — רוחצ'ה, בגרודנה — אריה וויסדא, בקובל — שושנקה פרל, בפנינסק — יוסף, בקרמניץ ודובנו — מרדכי בארון, בניסביץ והסביבה — חדוזה לכוביץקי, בסרגי וספולין — חייקה טורוק, בלבוב — מרצל, בפשמישל — יצחק המל, בסטאניסלאב — שרלוטקה הורוביץ, בקלומיה — בתיה קלאוד, בסלונים — מרדכי דובנו ובלידא — יעקב שווארץ. הסבנה היה נוקשה, האחראי לאיזור נהג היה להיפגש רק עם רכז הגליל, רכז הגליל רק עם רכז הקו ורכז הקו עם אחד מהגרעין.²²

הסבנה המתוכנן צריך היה להבטיח בפני גילוי ומפני מסורת אפשרית, אך בעצם, נעלם כל התווי התנועתי הרגיל והחברים נידונו כביכול, לתוסר מגע חברתי, למעשה, במידה שהמשיכה להתקיים תווייה תנועתית כלשהי, היא התקיימה מחוץ לתא המתרחת, ולרוב, דווקא במסגרת הרחבה של הקבוצה ואפילו הגדוד שמלפני המלחמה, הדבר התבטא בצורות שונות, בין אם היה זה בין כוחלי ביה"ס, בעבודה או בערבים, אנכי טיולי רחוב, האנשים פרצו את הסבנה הנוקשה, אחרת היו נידונים לניחון חברתי.

איסוף הכספים למען קק"ל היה סמלי בלבד, ובכל זאת, הועבר סכום של 265 רובלים, באמצעות איש מהארץ שנקלע במקרה לתוך מערבולת המלחמה, והסכום הועבר ללישיבה בירושלים.²³

אס"אט נקבעו גם הרגלים של פעולה בלתי ליגאלית, נאסר השימוש בסיסטאות וסימני היכר למיניהם (סיכה או עתון מסויים בכיס הבגד), אין מעכבים סכר ברחוב, כשאין בזה כל צורך ממשי, כל רשימה או פתק שאינם חיוניים — מושמדים, אין להביא לדירה חבר אם אין הכרח להביאה, וכו'.

חברי התנועה ניצלו ספרים וספריות שלימות, ניסו לקיים במרץ רב את הקנאות לשפה העברית ע"י קיום חוגי לימוד וקריאה.

בחזות התכשרה בציוניקוב נדפס החזון הראשון.

לאחר הכינוס יצא לאור הגליון הראשון של "מעמקים" כתבנית צנועה בת שלושה עמודי סטנסיל, שם העתון צף ועלה כמעט אינסמינקטיבית והתקשר עם האסוציאציות שעוררה החבורה מ"מעמקים" של התנועה השומרית בראשית דרכה, בתנאי המהירות התחוספה לשם זה משמעות נוספת, ולכן "מעמקים", בעתון הושיע שני דברים בלבד — כרוח מעמם התנהגות החלטות כינוס רובנה, הכרוז קרא להקים גרעינים שומריים

מחתרת ציונית חלוצית בבריה"מ

במחתרת, הוא מסתיים במילים: "...נאמינה כי יום יבוא וגם בריה"מ תכיר כי דרכו של העם היהודי לפדות לאומית וסוציאלית הינה מיוחדת ושונה מזו של עמים אחרים... יכריעו על הכרת אמת זו, בראש ובראשונה המפעל הציוני בא"י וקשר החיים שקשר עמו הנער העברי בכל העולם... ועד אז נתלכד בגרעינים אח אל אח, נמלאם תוכן ונשמור עליהם במשמעת ברזל מחייבת... נעמיק את הוכנו העברי והסוציאלי, נטפח יחס אוהד לבריה"מ, ובבוא היום נקום ונצא לדרך, אל המולדת!"¹⁰

בית הדפוס של התנועה הקים אז ברובנה, מחיים גלר, איש המקום, מנעו את היציאה אל גבול וילנה. הוא הושאר במקום לשם פעולה במחתרת. בתחילה צויך היה לרכו את הנליל, אח"כ שונחה התוכנית וזוהי נתמנה ל"מדפיס התנועה". חיים קיבל הוראה לנהל כל קשר עם חבריו ובמיוחד עם חניכיו. הוא נכנס לעבודה בסתת-הקמח כפועל פשוט והתכחש לכל עברו התנועתי. סוכס כי לא ידפיסו במכתת-כתיבה, מחשש פן יעלו על העקבות לפי צורת האותיות של המכונה ולכן נעשתה כל העבודה ביד, לשם שיטטוס סיסני ההיכר של כתב-היד נכתבו האותיות בכתב של דפוס מרובע. "ועבודה ההדפסה ביד היתה די קשה, כיוון שצריך היה לכתוב ולהדפיס כל אות בנפרד ועשיתי זאת בחרס על גבי שעוניות, בחדר ריק אשר בעליית-גג של תתת-הקמח..."¹¹

המטריצות המודפסות היו מועברות אל דירתה של מרים דרוקר, מול דירתה נמצאה תחנת מליציה ובבית שבו גרה השתכן לויטננט (סגן) מה"ג.ק.ו.ד. דווקא משום כך, סברו כי המקום בטוח יותר. בדירה נמצא מרתף גדול ולשם הוכנס סכבש דפוס קטן, לכל צרה שלא תבוא, היכנו גם תעלת יציאה מהמרתף אל הרחוב הצדדי הסמוך. "...כשהחומר היה מוכן בא הקשר ולקחו, מעולם לא ידענו מאין הוא מופיע ולאן פניו, הדבר היה מקובל בינינו, לא לשאול..."¹²

במקום זה הודפסו שלושת הגליונות של "מעמקים" שהופיעו במחתרת. החוברת "עשר שיחות לגרעין" הודפסה בחוות החכשרה בציוויקוב. היה זה נסיון להעלות תזיסים לשיחות בגרעין, תוכן החוברת: על מות הגרעין — עמ' 1—3; על עמדתנו כלפי בריה"מ — עמ' 3—4; על מצב היהודים בבריה"מ — עמ' 5; על הציונות וא"י לאור המלחמה — עמ' 6—7; על תרבות וסגנון חיים של תנועה מהפכנית במחתרת — עמ' 8; שוב לתלחי — עמ' 9; רצוניה על ספרו של הלקין, "בר-כוכבא" — עמ' 10.¹³

מחזור של הלקין, "בר-כוכבא", עשה אז היסטוריה ברחוב היהודי בכלל ובין הנער הציוני במיוחד, כל כמות של המחזה שהיתה מופיעה בחגירות הספרים היתה נחשפת מיד, דאגו שלכל גרעין יהיה לפחות עותק אחד של המחזה, המחזה הועלה במוסקבה, הלקין, סופר סובייטי, מעלה על גס לחם יהודי לאומי, ראו בזה סימפטום ורמז לאפשרות של קיום ספרות יהודית לאומית בבריה"מ, ואולי אף רמז להתפתחות שתבוא? לפיכך הפיח המחזה תקוות בלב רבים והפך לספריסוד לכל חברי התנועה. "...בפגישה עם אנשי השוה"צ בלבוב... הראה לי ולמנסח את ספרו של הלקין, המשורר היהודי הסובייטי, הספר יצא לאור זמן קצר לפני כן במוסקבה, פואמה דראמטית זו, המעלה על גס מלחמת בר-כוכבא ואת דמותו של ר' עקיבא, היתה בעיני השליחים של השוה"צ כמו אות שהמפנה המקוה ביחסו של המשטר הסובייטי אל תנועת השיתורוד היהודית לאומית אכן, בוא יבוא, והוא אמנם כבר מסתמן. הפואמה אמנם עשתה עלי רושם, אולם משום מה, לא הצליחה לפזר את ספקותי ביחס למפנה, נפרדתי מחברי השוה"צ כשדעותינו חלוקות, אולם, את

מסירות נפשם אני שומר בלבי עד היום הזה — ונודע לי כי היא עמדה במבחנים רבים גם בבאות...".

חורף 1940, שכמותו אין זכרים זקני האחר זה עשרות בשנים, נתן אותיות. הנדירות פחתו והתמעטו ההמונים אשר מילאו עד אפס מקום את הדרכים והרכבות. הורגש מחסור חמור במצרכים חיוניים ובעקבות המחסור נוצרו תורים, תופעת לוואי קבועה של הקופת הסובייטים. בערים המרכזיות, בעיקר בלבוב, ניתן היה להשיג מצרכים (בעיקר ביגוד והנעלה) אשר אזלו כבר בערים ובעיירות — עילה נוספת להמשכת הנסיעות והנדודים, אף כי במימדים קטנים יותר. השלטון, אמנם לאט אבל בביטחה, צעד לקראת פיקוח יתר על האוכלוסיה.

ביוני 1940 הוכרז על "פספורטיואציה", כל תושב, בין שהוא קבוע ובין פליט, נאלץ לקבל תעודת זהות. פספורט סובייטי, בנוסף לפספורט גם חתמת מיוחדת (פרר פיסקה) המעידה על מקום המגורים, לסווג "דוקומנט" היתה משמעות מיוחדת במינה במשטר הסובייטי. אתה אינך אתה, אלא אם כן הדוקומנט כשר לסתדרין. לשם זהיו ראשון — פספורט, למקום המגורים — חתמת, ומעל לכל — תעודת אישור ממקום העבודה, זאת ועוד — הוכנס גם סיווג בטיב האזרחות, כפי מעלות בקודש: (1) לכל הנרי בקביעות במקום — פספורט ופרופיסקה; (2) פליט — קיבל איתה תעודת זהות עצמה אך עם ציון מיוחד, "פרגרף" (סעיף) 11, המגביל את בחירת מקום המגורים, כלומר: אישור לגור בעיר גלילית אשר נמצאת במרחק של 50 ק"מ מהגבול, ואף אישור להימצא בקירבת אובייקטים (צבאיים וחששיתיים) שתשלטון קבעם; (3) מלבד הפליטים קיבלו גם רבים מן התושבים הקבועים, "פרגרף" 11, בשל עברם, כמו סוחרים, עשירים ועסקנים פוליטיים לסיניהם.

לתושבי הקבע לא היה כל מוצא אחר, מאשר לקבל פספורט, לא כן בקרב הפליטים אשר אקט ההתאזרחות עורר בהם אישקס, התמרמרות רבה ואף התנגדות לקבלת הפספורט. רחוקים מבני משפחותיהם ובתי מגוריהם, לא נסד הפליטים לקיבוע מעטם האורחי כתושבים סובייטיים. רבים אף נרשמו לחזור אל שטח הכיבוש הנאצי. לפי ההערכה, לפחות מחצית מהציבור של הפליטים (כרבע מיליון יהודים) לא הסכימו לקבל אזרחות סובייטית, השלטון ערך רשימות מדויקות של כל חסרבים, כל אלה שנרשמו ליציאת אל שטח הכיבוש הנאצי, ואכן, כעבור מחצית השנה, ב-23.7.1940 נערך מצוד מקיף אשר הדתים באירגונו ובמימדיה. במשך יומיים שלושה תועלו רבע מיליון פליטים לרכבות, ובקרבות-משא, כתנאים בלתי אנושיים וללא נשוא, תועברו בעלי-כורחם לסיביר ולאיוור הקוטב הצפוני.

הדפוס צית לתוך בריה"מ הדתימה את כל תושבי האיוור, רושם בל יימחה השאירה העובדה שתשלטון נהג בערמוסיות ורימה ציבור עצום על סירובן להתאזרח ועל שהביע השוקתו לאיחוד משפחות. דבר זה גרם לקרע שלא ניתן היה לאיחוד, באמון אל המשטר, על יחסו אל האנשים באשר אנשים הם ויחד עם זאת העכית נחת זרועו של ה-ג.ק.ו.ד. ואכן, לפי השגותיו הצלית השלטון להטיל אימה, לזרוע חשדנות וללבות מקרי חלשנה. אימה ופחד אחזו בכל תושבי האיוור על מרכיביו הלאומיים, לפי הבנתו הוא, השיג השלטון סטאביליזאציה, ה"אלמנס החשוד" (סווג בלכסיקון הסובייטי) הוצא מהאיוור, הפיקוח הוגבר.⁴⁶

מחתרת ציונית חלוצית בברית"מ

בתנועה נעשו מאמצים ללינאליוזציה של הפעילים המרכזיים. על רקע המציאות השתדלו להשיג תעודות כשרות תמורת ממון רב. השוחר נהלוחה כמטבע עובר לסוחר, רק במידה שלא היה קשור בעניינים פוליטיים. בשטח האזרחי, המוניציפאלי והכלכלי יכלו לא אחת להתגדר עם הסובייטים.

בלבוב אותרו מספר דירות, אשר לפי מושג הזמן התאימו לפעילות מחתרתית. דירות שהיו בהן, גם יציאה אחורית לרחוב אחר ונמצאו בשכונות או יחד עם מוסדות או נציגי השלטון וכו'.

לאחר מסע הביקורים, חזרו חברי ההנה"ר מעודדים ביותר. הקשר שנוצר עם רבים עוד מתקופת ה"חריש" לקראת היציאה אל הנבילות, הקל על הפעולה. הרצון שבא מלמטה, מהקנינים, להתארגנות, הגיע את היד המושטת, המארגנת והמדריכה.

הנה כי כן, בשלו התנאים לסיכום ראשון, להתוויית דרך לעתיד הקרוב, ובעיקר — לפגישה רחבת יותר, לבירור וליבון בעיות אידיאולוגיות. סוכם בהנה"ר לכנס את פרעצת התנועה.

מועצת צ"ד יקוב נחכנסה ב־21.3.1940.

בשנת 1935 הוקמה חוזה עבור כל התנועות החלוציות בנאליזציה במטרה להכשיר מדריכים הקלאיים לפלוגות ההכשרה. את הקבוצה המרכזית המוגדרת בחוזה היוו חברי השת"צ בנוסף לאלה הבלתי מוגדרים. עם כניסתו של הצבא האדום, החליטו החברים להישאר במקום. בחודשי הסתיו 1939 עברו רבים רבים דרך החוזה בהימלטם מפני הנאצים. החוזה שימשה גם בסיס לפגישות המחתרת ושם הדפיסו במכונה השיכפול. יצחק זלמנסון קיבל אף תוא תעודת מורה מזויפת, שאיפשרה לו לפעול בריכוז המחתרת. "עד סתרה הפכה החוזה לבייס חקלאי יהודי בה חזרו בשפה האידית. קיבלנו סיוע מהשלטונות, כולל משכורות. אנו קבענו בינינו מי יתחזה כמורה וכן גם תפקידים מנהליים אחרים. פעם הגיע קומיסאר אחד לביקור. אטפנו את החברים ואנוכי הרציתי בפניהם, ביידיש כמובן, על נרשא חלול, לטרת שמקצועי היה המטע היידיש שבפי היתה עילגת. הקומיסאר הקשיב, השבתי: מה כבר טבין הגוי הזה מכל ההרצאה שלי? נגמר השיעור ואז ניגש אלי הקומיסאר ואמר: כיצד אינך מתבייש להרצות ביידיש כזו? אני לא יכולתי להקשיב, אך לא רציתי להעיר לך בנוכחות התלמידים, ומה גם שאינך שולט בנושא, התברר ששמו קדושין, אגרונום. הוא מתגורר כיום בפתח־תקפה".

החוזה חוסלה רק במאי 1940 וחבריה החפזו למקומות עבודה שונים, בעיקר בלבוב. הקשר אינם נמשך כל אותה תקופה. החוזה על כל חבריה היוותה מקום מבטחים אידיאלי לכינוס מעין זה. בראש החוזה עמדו מוניק רינגל וסלק שולברג.

ימים ספורים לפני התכנסות, הגיע לאזור יעקב שטיינקה, אשר בא בשליחות התנועה מהריכוז בחילנה. ביקורו של שטיינקה היה לנו לעידוד רב. הוא עבר גבול מסוכן, אשר כמעט אף איש לא עבר בתקופה הזו. החברים ראו בזה נכונות התנועה לעמוד ליטין חברה אשר בשטח הסובייטי. הוא הביא עמו גם כסף שאיפשר ביצוע התוכניות. יעקב התכוון לשליחות סודית ומסוכנת זו במשך שבועות מספר. הוא קרא חומר רב, בעיקר על הנעשה בארץ ובתנועה. הוא שינן לעצמו עשרות כתובות אשר בשטח הסובייטי, את הנדירות הדקים תפר לתוך ביטנת מגפיו ומעילה. היה עליו להעביר סכום כסף הגון ביותר, כדי שלא להסתבך עם שטרות־כסף היו כפתורי מעילו גדולים מהרגיל וממלאים בחלב. איש לא האמין, כי יצליח לעבור את הנבול שהיה סגור ומסוגר. אף־על־פיכן הצליח

לעבור, להגיע ואף לחזור אל הריכוז.⁴⁰ ...הכינוס נערך בקומה העליונה בעת שלמטה נערכה אסיפת תעמולה לקראת הבחירות לסוכייט העליון. משם בקע ברמה קלוי של מזכיר המפלגה הקומוניסטית שביטא את המציאות בכל כובד משקלה, ואצלנו נערך דיון רציני ושקול בבעיות חינוך ואירגון התנועה במחתרת.⁴¹

היה זה בירור רציני ראשון לבחינת היסודות האידיאולוגיים של התנועה לאור הפעולה במחתרת.⁴² הנסיון קולקטיבי לסיכום הדרך, להתוויית תוכנית פעולה ולקבלת החלטות אירגוניות.

...יש לציין שזו הייתה מוצעה רבת השראה. אני בכל אופן הרגשתי שכאן קמה תנועה קמים תאים עם יסודות אידיאולוגיים איתנים בתנאי מחתרת. הוך סיכוי של חרירה לשכבות רחבות של צעירים יהודיים. ראיתי שם אנשים שכל ישותם, כל אשר להם, הם מוכנים להקדיש...⁴³

מיד לאחר המוצעה יצא יעקב לסידרת ביקורים כדי לעמוד מקרוב על פעולת התנועה בקינים ובגרעינים ולמסור ד"ש היה לחברים בריכוז וילנה. הוכן כרוז לקראת האחד במאי לשם הפצה בין הגרעינים בבוא הזמן. מיד עם גמר הדפסתו, עוד טרם הספיקו למחות עקבות המלאכה, הופתע אחד החברים ע"י מיליציונר אחד שנכנס לפתע, התברר כי זה מכבר נפל החשד על דירה זו, ששימשה קודם לכן מקום מפגש לקציני צבא פולניים. כתובת זו "גשרפה" התחברים נאלצו לחפש דירה חדשה. ברחבי התנועה נתפרסמה אז ה"בדיחה הטראגית". טרם שובו לוילנה לקח עמו יעקב העתק על נייר דק של הכרוז הנ"ל. גם אנשי "דרור" הוציאו כרוז לקראת האחד במאי, ואז השמיע מאן דהו את פסוקו: "...עם גישתה של "דרור" בכיס ימין — חמש שנים בסיביר ואילו עם הגישת החיובית של השו"צ בכיס שמאל — עשר שנים בסיביר..."⁴⁴

גליון מס' 2 של "סממנים" הוכן והדפס ובו 12 עמודים. בתוכן: מאמר על בעיות בינלאומיות, בעיות החינוך האקטואליות, דרכי אירגון, סיכויי הפעולה במחתרת, ד"ח מטוענת ציוניקוב, על המתרחש בארץ ובציונות, כעבור חודש ימים, יצא גליון מס' 3 של "סממנים" שהכיל כבר 26 עמודים.

בפסח ת"ש נערכו שני כינוסים אזוריים. האחד נערך בסלונים ובו השתתף יצחק, והשני נערך בביאליסטוק ובו השתתף סימן. כינוסים אלה נערכו מתוך סגמה לעמוד מקרוב על הלכי הרוח, התשקפות ודרכי הפעולה של הגרעינים במקומותיהם. ההתרשמות מהביקורים שימשה עידוד רב לאלה שנשאו בעול, חברי ההנה"ר נוכחו לדעת שהחברים שלמים עם עובדת פעילותם במחתרת ומוכנים גם לסיכון שבדבר.⁴⁵

אירגון מושבות הקיץ. היתה זו תוכנית שהוצגה לדיון בכינוסים האזוריים ונתקבלה בהתלהבות רבה. ביסוד התוכנית מונח היה הרעיון של סיפגש חברים מאזורים שונים ובמסגרת רחבה יותר, לשם החלפת נסיון, ביקורת והצעות. את כללי הקונספיראציה צריכים היו להבטיח ע"י תיכנון של שטות חברים וערי מוצאם, למען לא ייפגשו חברים משכבר הימים. תוכנית מושבות הקיץ נשארה בגדר תוכנית ולא ברצעה בשל המחסור באמצעים כספיים. הקיום, הדפוס, הביקורים והדירות בלעו עד מהרה את כל הכסף שנשלח מוילנה. אמנם חיכו לתקציב נוסף, אבל התנאים האובייקטיביים בגבולות מנעו זאת. וכך נקלעו חברי ההנה"ר לתוך מחסור והגיעו עד לסף הרעב. רק אז הוברר להם עד כמה לא השכילו להבטיח לעצמם אמצעים פיננסיים לפעולה. ...המחסור היה מוחלט. לא היה פשוטו במשמעו, במה לקנות לחם. לא היו לנו כמה פרוטות כדי לנסוע בחשמלית. המחסור

החמור, עוד אפשר היה לעמוד בו, אולם ההרגשה שאנו דוחקו אנשים צעירים לפעולה, קראנו ועודנו ועודנו תקלות, אמנות, הבטחנו קשר, ההרגשה שאין יכולת לעמוד בזה באופן מוחלט, עודרת בנו רגש של סרירות היות התאחרות כלפי החברים לא נתנה לנו מנוח...⁴⁴

אמנם נעשה ניסיון להעביר בסף בסכום ניכר מחילגה באמצעות אברהם בורגשטיין אך לא הוא ולא הסף הגיעו. אברהם הצליח לחצות את הגבול ליד לינסופי, בעת המעבר פגש יחידות רבות של הצבא האדום שהתרכזו או באיזור הגבול, ואמנם, כעבור שבוע ימים נכנס הצבא האדום לליסא בספחו את המדינה לבריתיהם, כדי להימנע כשר, השאיר את חבילת המינסקים והסכף מתחת לאחד הגנרלים, לקראתו יצא ש, אחד מפעילי התנועה, על מנת להבטיח לו תעודות ולשמש לו בן לוויה באיזור הסובייטי, הם נפגשו והגסיון להרחיבו גדרה צ" אברהם, אשר חזר אל היצר כדי ליטול את המסמך, מאז אבדו עקבותיו, (לימים נודע כי נאסר, חוגלה לסיביר ורק בתום המלחמה חזר לפולין). המחסור הציק ביותר, הפעילים יכלו להסתדר על נקלה במקום עבודה ולהתקיים בכבוד, אך הם ידעו כי התקשרות למקום עבודה זהו מיתת נשיקה של פעילותם, ובצירוף מקרים נדיר עשו על "עיסוק" שנודמן להם.

עוד באוקטובר 1939 קראו השלטונות סעל גבי מודעות-ענק, למתנדבים שיבואו לעמק בריח"ט, לאיזור חזונבאס (איזור תעשיית הפחם באגן הדוזן), רכבות של פליטים יהודיים, בין אם מתוך אחדת למשטר הסוציאליסטי ובין אם מתוך מצוקת הקיום והדיוור, נענו לקריאה זו, תנועה זו הפכה עד מהרה לדרסיסרית, אלפים הנוסעים מזרחה וטאות אשר כבר הספיקו להיות שם, לראות את הנעשה ולתווך. התנאים במקום היו קשים ביותר, לפי מושגי העבודה והקיום של פולין, בין היצאים וכן גם בין החוזרים, היו גם כמה עשרות של חברי התנועה, בשוכם לאיזור, במידה שהצליחו להשיג קשר עם התנועה, הספיקו עוד לעבור לריכז, אחדים מהם אחרי את המועד, ביניהם היו יעקב ביק וישראל אשר החלו לעסוק במרכז הסיון ביותר ברחובת של לבוב, במסירת מעטפות ונייר כתיבה, שהפכו מיצר מבוקש ביותר, צר היה לראות את יצחק, רכז המחלקה, כשהוא עומד ליד קיר ומציע מרכולתו לכל עובר ושם, אמנם הרעב הציק אך השיקול שהכריע לחיכנס לעיסוק זה היה אחר לגמרי, דחקא בעבודה זו ראו פעילי ההנה"ר, אפשרות יחידה שנותרת להם כדי לקיים מגע וקשר עם התנועה, מכיוון שאזלו המקורות, היתה זו כתובת מוצלחת לקשרים שהגיעו מרחבי האיזור ללבוב כדי לבוא בדברים עם נציגי התנועה, וכך הפך המקום ותעיסוק הללו מסותה אידיאלי להמשך הפעילות וקיום הקשר.⁴⁵

הקשר, מראשיתו היוות הקשר, על צורותיו השונות, צוואר הבקבוק של הפעילות במחתרת, בתקופת הגבולות היה הקשר גלוי למדי, בביקורים בערים השונות או בנסיעת חברים אל קיבוצי התכשרה — כבר הייתה הוזהרות, לא כל שכן בתקופת הסטאביליזאציה, ואכן, נקבעו סיסטאות, כתובות של חברים ודירות, ותוך הקפדה יתירה, הדפסת חוזרים ועתון, הפצתם בין הקינים, הספקת נייר לדברי דפוס, כל אלה הייבו פתרון אחר, סספר חברות היו לעזר רב בתחילת הדרך, ברובנה היתה פייגהילה ואחרות אידה קמינסקה בלבוב, שהעבירו את החומר המודפס על גופן מסש, לימים, ניכנסה גם חייקה קלס לסוד העברת החומר אל הערים הגליליות באיזור, לא עבר זמן רב והגיעו ליד מסקנה כי בהנאי מחתרת, עניין הקשר קובע את הצלחת הפעולה, לעכט או לחסר, ואכן, נמצא הפתרון, לשם כך נקבע חבר מיוחד שחיה בתפקיד מוגדר ובלעדי הוא הקשר.

לתפקיד הקשר הראשי נקבע אבק בורנשטיין ("במבחן"). ואמנם, זיווג מתאים יותר בין האיש לתפקיד לא יכול היה להימצא. אבק כאילו נולד לתפקיד זה. בבגדי הטייס לנופר, בהופעתו תאמיצה ובבטחונו העצמי הרב כאילו התברג לנככי המציאות הסובייטית, על כל דקיות ותהנהגות והתמצאות והתגובה המיידית. הוא היה רב תרסיה ובעל המצאות, וכך נע ונד ימים כלילות, מעיר לעיר וחדר חלילה, התנועה חיתה אז אבק ואבק היה התנועה. מכל ומעבר להשקפות עולם קבעה עוד החוויית התנועתית הרגשית, ובהופיע אבק בקינים הביא עמו משב רוח רענן המעיד על קיומה של התנועה, על הפעולה המתנהלת, על תקוות לעתיד המפעמות בלב. ד"ש מהריכוז וידיעות מא"י הרטיסר לבבות. אבק הפך לספק ראשי של נייר לצורכי דפוס, מיצרך יקר-המצאות באותם ימים, מלבד עצם הסיכון שבהחזקת כמויות של נייר, ולו נייר חלק בלבד.

"הרוח החיה של התנועה", זה היה כינויו בהיבה ובהערצה, בו כונה ע"י כל הפעילים. להתמצאותיו לא היה כל גבול. החל מהתקנת תהנית כפולה במזוודות, ובעיקר עורר התפעלות בשל חוש החתמצאות שלו בשטח, לרוב נהג היה לנסוע ברכבת דווקא בחברתם של קצינים ופקידים סובייטיים, מה שהבטיח יותר את בטיחותו האישית בדרך ואת כשרותו, בעת המצוקה החומרית השיג כספים ולו אך ללחם בלבד.⁶¹

קשרים קיימו גם עם הריכוז בוויילנה רעם חר"ל, עם הריכוז היו הקשרים ארעיים וסלבד רצון טוב וטספר נסיונות אשר סכנה והקרבה עצמית כרוכים היו בהם, נפסק הקשר לחלוטין. הקשר עם חר"ל התקיים בצורת הליפת מכתבים שזיה בהם יותר מן העידוד מאשר עזרה ממסית או אפילו אינפורמאציה. בשל המצב התחייבת התכתבות זוירה, קצרת מילים ומלאה רמזים. עמד בקשר רופף עם מרדכי אורן, ששהה בשווייץ למסרת זו. היה גם קשר מכתבים עם האיזור הגרמני, עם יוסף קפלן ועם מוסיס אלטמן, כל עוד היה הדואר תקין בין גרמניה וברית"מ.⁶²

משלחת אל יהודי ברית"מ, ככל שייראה הרעיון המהיגי היה הוא מעוגן הגיונית במציאות הקיימת. יצחק, הוא אשר הגה והעלה את ההצעה, בהגיעו אל האיזור מהריכוז בוויילנה לשם ריכוז המחתרת השומרית ואחד העדים לפנישת הסילבסטר, עבר באיזור, ביקר בקינים, נפגש עם פעילים רבים וקלט רשמי הראשונים. מאידך, קלס גם סיפורים אין סוף על היהודים הסובייטיים, הופעתם ואורת התנהגותם, לפתע נתגלה לעיניו מקור לא אכזב של אמונה בקיום הגחלת הלאומית שבלב יהודי רוסי. מה קלס סיפור על קסיסאן בצבא האדום שידע לדקלם את שירו של ביאליק "אל הציפור" בחברת אשכנזית, ושם נערכה פגישה עם יהודי אחד כבן שלושים אשר שאל לשלומו של ויצמן ואוסישקין. במקום אחר שמע על פקיד סובייטי רם מעלה אשר לאחר שהתיידד עם הנרי אחד החברים מהתנועה, ביקש מהם לוח עברי וספר הנ"ך והפתיע בדקלמו בע"פ פרקים שלמים מתוך התנ"ך, שמע על קרוב משפחה שהגיע לאיזור ועיקר התעניינותו היתה האפשרות לעלות לא"י, ועוד ועוד. היות והסיפורים הכפז והלכו, ולא היו אלה מקרים בודדים כי אם דבר שכיח ביותר שאפשר היה לשמוע עליהם בכל עיר ועיר, הדבר עורר עניין ואמר "דרשני". החלו גם להגות רעיון על אפשרות של חציית הגבול הקווקאזי ולהגיע אף לפרס, וככל שהגבולות הלכו ונסגרו והסיכוי לעלייה פחת, הלך ובשל תרעיון לשלוח משלחת לפגים בריה"מ, להיפגש עם יהדות רוסייה. "ייתכן וצפוי לנו גורל דומה לזה של יהודי רוסייה, אולי נוכל ללמוד משהו מפגישה זו... היתה הרגשה שחינו מתחילים להידמות לאלה של יהודי בריה"מ. ייתכן ויש לשלוח חברים לרוסייה בטרנספורטים כדי

מחתרת ציונית חלוצית בברי"מ

לעבוד בדונבאס ולנסות להתערב בתוך הציבור היהודי במקום. ראשית יש ללמוד מה גורלם של היהודים וכיצד התפתחו העניינים אצלם... לא הוצאנו מכלל אפשרות להגיע ולבדוק את הגבול הקאוקאזי. נראה היה שתדבר מוטל עלינו במיוחד, לקיים שליחות זו...⁵⁵ הוסעת ספרו של הלפרין, "בר כוכבא", אף הוא תרם את שלו ואם אט בשלה התחלטה כי יש להרכיב משלחת מטעם התנועה אשר תצא לרחבי ברי"מ כדי לתהות על הנעשה שם ולחפש קשר אל גחלות שאולי עוד לוחשות אירשם.

לאחר שגרש הרעיון במרעצת צ'ידיקוב ותקבל כהחלטה, ניגשו לבצעו. מוניק רינגל נבחר כאיש אשר יעמוד בראש המשלחת אל פנים ברי"מ. נקשרו קשרים עם יהודי אחד מתאקרב שהבטיח לסדר גירות וכן להפגיש את המשלחת עם שני מהנדסים יהודיים צעירים במקום. כל הסידור נכנס לסחבת, מה גם שלא נמצא המיטון בו היו צריכים לשאת. ובינתיים חזרו שלושה בחורים מהתנועה מדונבאס ובפיהם סיפורים על הנעשה שם, והתיאורים היו כה קודרים עד כי קשה היה להתאמין באמיתותם. הדבר אמנם ריפה את הדיים אך ההכנות נמשכו. את קופת התנועה פקד משבר המור וריחפה סכנה של הפסקת פעילות כלשהי באזור. המצב הגיע עד ליד רעב חמור, כך גמסה החוכנית.

לבסוף שיתוף פעולה עם "דרור" נתלוו לדיוני התנועה במשך כל התקופה. עד בנובמבר 1939 נפגש יצחק צוקרמן עם שייקה וייגר ועם יוסף קפלן ברוכנה. מקום בו הוצלה הרעיון של שיתוף פעולה. בינתיים עזבו כל ותיקי ההנה"ר את האזור ורק לאחר פגישת הסילבסטר, מקום שם הוחלט בין היתר גם על מר"מ עם "דרור". שוב נפגשו נציגי שתי התנועות בלבוב. נתקיימו מספר פגישות בהן השתתפו מטעם השוה"צ — יצחק, מרצל וסיסון. מטעם "דרור" — יצחק צוקרמן, אדק גולובנר ואוסקר הנדלר.

נסיגות ההידברות לא נשאו כל פרי. יותר מכך, נשארו שתי גירסאות, אשר פרס להודאה בעצם קיומן של הפגישות, שונות היו לגמרי בהנמקת אירעהצלחה. אנשי השוה"צ חזרים בעדויותיהם מהשנים 1941 ואף מ-1969 על איתן הגירסאות: "...היה משהו מעיק במגענו עם 'דרור'... הם דרשו כי נתאחד, שנקים תנועה אחת, ועמדו בתוקף על כך שהאיחוד הוא תנאי לתמיכה כספית. גישתנו היתה שאיננו יכולים להתאחד כיוון שאיננו יודעים מאומה על המתרחש בארץ. כמוכן, אנו מוכנים לשחק פעולה באופן מכסימאלי בצורות שונות, התייעצויות, עזרה הדדית אירגונית, העברת הומר מודפס במשותף, אך כל זה לא סיפק אותם...".

...עמדנו בפני מצב קריטי כי פשוט חסרו לנו כמה פרשות, לחשמלית למשל, החלטנו לשוב ולהיפגש. העמדנו את השאלה בכל חומרתה וכי בזה ייחרץ גורל פעולתנו, הדברים לא שיכנעו אותם והם נשארו בעמדתם הנוקשה. איחוד או לא כלום...⁵⁶

...הנרש הראשון היה תיאום פעולה. בפירוש הודגש כי בעצם כל החבדלים שבין התנועות אינם חשובים כ"כ במחתרת ואילו המשותף רב ביותר... בדיונים שנתקיימו אצלנו הוצעו שני נימוקים: אנו שינו ושכנו ושינו לעצמנו כי בתנאי מחתרת יש בהחלט מקום לתנועה ממוחגת, מאוחדת, מאידך, הבינונו שאין בסמכותנו להחליט על צעד כה מרחיק לכת... זה עניין למוסדות גבוהים יותר. עמדת "דרור" היתה — איחוד ומינוג מלא, ולא — גם לא תהיה השתתפות כספית מצידם בפעולותינו. הם קיבלו כספים מן החרץ...⁵⁷ גירסת דרור:

...נתקיימו מספר פגישות עם חברי השוה"צ. מצינונו היו יודקה הלמן, אוסקר הנדלר, אדק גולובנר ואנוכי... הבירורים היו רעיוניים, לא היו כל עניינים טכניים. נתאחד ונפעל

במשותף זה יקל על כולנו. כיוון שהיה זה בשטח הסובייטי, כמובן שאחד הדברים הקובעים היה היחס אל בריה"ט. הנועצנו אסרה כל חינוך להלכי רוח אנטי־סובייטיים אך בשום פנים ואופן לא רצתה להת גושפנקת פרו־סובייטיות... מכל מקום, בעיני החברים הללו לא היינו פארטנרים מתאימים בעבודתם המהפכנית...⁴¹

...שררה בתוכנו המנמח להניח לידי שיתוף פעולה עם השוה"צ, ליצור מגע ולהקים הנדסה אחת... אני לא השתתפתי בפגישה ואיני יודע עם מי הוא (יצחק צוקרמן) נפגש. יודע לי כי הוא הביא בפנינו את סירובם של אנשי השוה"צ להקים הנדסה משותפת... איני זוכר מה היתה התנמקה לסירוב אך בשאלת היחס אל בריה"ט היו ניואנסים, הבדלי גישות...⁴²

המצב נשאר על כנו — קיום שתי מסגרות נפרדות.

לשם הבלטה השוני שבהערכת הפרשיות של המ"מ ראוי להביא פרשת „איחוד" נוספת. במקביל למ"מ עם השוה"צ, ניהלו חברי „דרור" גם מ"מ עם „גורדוניה" ועם „עקיבא". שליח מטעם „עקיבא" נמצא דרכו אל יצחק צוקרמן ובידעו את חילשתם הארגונית הרי... בבחירה שבין הונחתם או הפנקרותם לתנועה והתקשרותם אל הקומו־סומול, או שהימצא מסגרת של שיתוף פעולה, כלומר — בניסתם הקולקטיבית של החברים מ„עקיבא" לתוך שורות „דרור", הוא מעדיף את הדרך השניה כי ע"י כך הם ישמרו על אופיים הציוני למען תאריך... ובאשר ל„גורדוניה", קשה לומר שהיה זה איחוד, הם קיבלו את המצע שקבענו... לאחר שנים קיים ויכוח האם היה זה איחוד או ש„דרור" בלע אותם, במכתבים וסיפורים ובעדויות של חברי „גורדוניה" הם מדברים על איחוד. במכתבים שלנו מדובר על צירופם לתנועה, בכל אופן, התנועה המאוחדת נקראה „דרור" והם פעלו בתוך מסגרת זו...⁴³

מקורותיה של „גורדוניה" יש לנו הדים שונים במקצת.

...התנועה פרעלה בשיתוף עם „דרור" ובזמן האחרון נעטרפה גם „עקיבא" למסגרת זו... המרכז מורכב על יסודות פאריטטיים, בשאר השטחים — הפעולה החינוכית והרעיונית, היו הבדלים. במרכז פעלו שלושה מחבריו ושלושה מחברי „דרור"... המצב הכספי היה בכ"ר...⁴⁴

...בשטח הדתי היחסים הפנימיים במסגרת המשותפת אינם כשורה...⁴⁵

הנה כי כן, נכשל המ"מ ובעיית המימון חציקה. לא נמצא כל מקור לכסף והתקציב אול, מכירת מעטפות בראש חוצות איפשר קיום פיו דל וכדי להמשיך בפעולה במחתרת נזקקי לסכומים שגראו או כאסטרונומיים, דועלר תוכניות שונות לשם גיוס מקורות כספיים וביוחיים הושטה עזרה מעטה ע"י הגרעינים עצמם, אשר אספו ביניהם סכומי כסף, חקלה גם העובדה שנקבע הקשר, בניגוד לרצוי, ע"י כך שרכיז הגלילות היו מגיעים ללבוב.

למהות דרכה של מחתרת שוסטר הסובייטי נחלח ויכוחים סוערים מאז כניסת הצבא האדום לאיזור. נעשה נסיון לסיכת במרעצת ציד"קוב, ופת יש להבחין בין שני צידי המטבע: אירגון ואידיאולוגיה, תוך הפיפה מוחלטת ביניהם תרד אחרי מוצא להמשך הקיום התנועתי, כאמור, הסיסמא היתה: תנועה — בין גבולות ובמחותר, לאנשי השוה"צ ניראו שני הרברים כטבעיים ומתבקשים מאליהם, כתנועה נוער ראשונה ברחוב היהודי לאחר מלחמ"ה הראשונה, נחנת ביטוי למאוייו הכמוסים של העם להידוש תקומתו הלאומית בארץ מולדתו החיסורית, ואכן, כפרטים בגולה שמו את הדגש על הגשמה עצמית אישית ומחזות הכל ראו בתנועה את אקס העלייה

וההצטרפות לחיי קיבוץ בארץ. כתנועה חינוכית בגולה נטלו חלק בכל פעולות ההסתדרות הציונית ולא השתתפו במאבק המעמדי של תנועת הפועלים הכללית ואף לא ברחוב היהודי, יחד עם זאת טופחה השקפת עולם סוציאליסטית.

לית'מאן-דפליג, אחד המרכיבים הדומיננטיים בהיגיון תבוגרים היה היחס החיובי והאוהד כלפי מפעל הבנייה הסוציאליסטית בברית"מ. והנה — הגיע משטר זה לפיתוחם וחכצ הכרעה חד-משמעית. למרות שניתנה תשובה חד-משמעית, הרי להמשך הפעולה במחתרת נתלוו התלבטויות איך-סוף.

עם כל הדומאנטיקה שבדבר, הרי המחתרת קיבלה פירוש חדש, אחד ושונה מכל הידוע עד אותה תקופה. בדרך-כלל, מחתרת כאירגון סודי בכל משטר אשר יהיה, מכוונת למיגור השלטון, למאבק בשיטות וצורות שונות לשם שינוי או לפעולות חבלה נגדה. היות וכך, נחשבת החשתתפות במחתרת כפגיעה במערכת או במשטר ולכן גם צפויים המשתתפים לעונשים כבדים ביותר. לחלקה השני של התגדרה, העונשים הכבדים, צפויים היו כל חברי המחתרת, אך כאשר לפעולה נגד השלטון, מיגורו או מעשי חבלה נגדה, הרי המציאות היתה ויפוכו של דבר. התנועה נזהרה גם במחתרת מכל גילוי של אנטי-סובייסיות. אדרבא, הקו של טיפות אהדה למשטר נמשך, בהדגשה כי המחתרת אינה מכוונת נגד המשטר הסובייטי.

בחירה הבסיסית של פתרון הבעיה היהודית לא היה במצב החדש כדי לשנות את השקפת היסוד. נהפוך הוא. היתה אמונה ותקווה כי בריה"מ, הוא אשר צריכה ואף חשגה את עמדתה לגבי הציונות וחביר בה כדרך לשיחרור לאומי וחברתי עבור היהודים שבגולה. "...נאמינה כי יום יבוא וגם בריה"מ תכיר כי דרכו של העם היהודי לפדות לאומית וסוציאלית שונה מזו של עמים אחרים, בשם שישונה מבנהו, יכריעו על הכרת אמת זאת, בראש ובראשונה — המפעל הציוני בא"י וקשר הודים שקשר עמו הנוצר העברי בכל העולם ואף ב"סס"ר..."⁶¹

אך לכך לא נשתנה היחס לציונות החלוצית והיחס אל בריה"מ, גם בנסיבות החדשות. כשם שלא היתה קיימת סתירה בהשקפתו הפוליטית של השוה"צ, בין הציונות והגשמתה ובין הסוציאליזם המתפקני והגשמתו, כן איננה קיימת תימה, ומכאן — כי ישנה זכות קיום לציונות גם בבריה"מ ולכן יש להמשיך בפעולת התנועה גם בתנאים החדשים, ואי-התבונה השוורת בין הציונות ובין התנועה הקומוניסטית תחלוף במשך הזמן.

מכל שכן כשבפגישה עם יהדות בריה"מ נתגלתה האמת המרה של התבוללות והתנכרות לחזק האומה, וביחד עם זאת היו גם גילויים חריפים של קשר אל העם ופה ושם אף שאיפה לשיחרורו וגאולתו במולדת. מכאן הסיקו כי יש יסוד לקולת ששינוי בקו הפוליטי, הפנימי והחיצוני, יביא להכרה בתנועה הציונית, ואגב ניתוח עקבי של חיזה זו הגיעו למסקנה כי התנכרותה של בריה"מ לתנועת השיחרור הלאומית היהודית לא תעמוד לאורך ימים, בעת שבתוככי מדינתם ניתן חופש לפיתוח תרבות לאומית לכל עם, גדול כקטן, היה גם יסוד למחשבות ותוכניות על שיגור משלחת לפנים המדינה כדי לחפש קשר עם שרידים נאמנים אשר אולי עוד קיימים בקרב יהדות בריה"מ.

בהקשר לפעולת המחתרת וצירוקה האם עשה הסוציאליזם המהגשם את מאוויזו הלאומיים של העם היהודי למיותרים, הרי "...אין לקבל דעתם של המצמצמים, הנכונים להסחפק בשמירת המורשת התנועתית בקרב ותיקי החברים ותחת, שריון הגרעינים, ימתינו עד עבור זעם המלחמה... ציפיה שאין עמה מעשים סופה סטגנאציה והתחסלות עצמית.

נהפוך הוא. יש לפעול, להצמיח דור צעיר שיילך בעקבותינו. סיכויי ההצלחה אמנם רחוקים ורצופים מיבחנים ורדיפות אך הם הינם פרעל יוצא מכוחו העולה של הישוב העברי בא"י אשר אין להתעלם ממנו, ומשורשי תציונות העמוקים ותנועות הנער החלוציות בקרב יהדות פולין...⁶⁰

רשוב, האמנות בהודשים הראשונים לפחות, נבעה מעובדת קיומם של קיבוצי ההכשרה באזור ואלה יבטאו קיום המשך תנועות הנער באזור. לכן לא נתפסו להלכי רוח ליקבידאטוריים וראו כזה שאלת מבחן כלפי חוץ וכלפי פנים. בהכרת ברורה כי צפויים הם לרדיפות ואף לקרובנות בנפש, לא היתה כל נטישה או נשירת ובכל זאת היו מעטים שהצטרפו לקומסוטול. בתנועה התייחסו לכך כאל בגידה נפשית והסתייגו מכך. אלה היו בודדים שחיפשו קריירה ונכשלו. היו גם כאלה שהרעיון הכריע אצלם והגיעו למסקנה כי בתנאים החדשים אין מקום לפעילות תנועתית ציונית ויש להשתלב במסגרת הסובייטית.

...את אלה הקרייריסטים והבוגדים שמתוך האקטיב התנועתי, יכולים היו לספור על אצבעות שתי ידיים, בכל זאת היו כאלה...⁶¹

תגובה על הנעשה בקרב תנועת השוה"צ נשמעה אצל אורח-לרגע: ...למרבית המהוגי היו אנשי השוה"צ, תוך כדי פעולה ציונית מחתרית נאמנה, דבקים בחסבר דיאלקטי מסובך שצריך היה לתרץ קיום מחתרת נגד, בעלי בריה', מחתרת נגד המשטר בו הם רואים מגדלור ואשר הם מהפללים לשלומה והצלחתה. הם ראו עצמם כמחתרת נגד, אירבהנה של המשטר הקומוניסטי לתנועת השיחרור היהודית לאומית. הם עמדו בפני הפקיד קשה למדי, לפתח פעילות אסורה, לערער עבירה על החוק תוך סיפוח נאמנות למשטר, תוך הערצה לאוקטובר, תוך שלילה גמורה של כל ניסיה אנטי-סובייטית. בדרך כלשהי היו מיישבים סתירה זו — זה כחה של דיאלקטיקה ושל דומאנטיקה ארצי-ישראלית שהיתה מטופחת עמוקות בתנועת השומר הצעיר...⁶²

המחנה ברובו המכריע נשאר מלוכד ונאמן לדרכה של התנועה, היא יסוד לסיכום מעודד על כל שנעשה עד כה, לא מעט חרם להרגשת הסיפוק בואו של שליח הריכוז בוילנה — ישר למועצה, באחד המאמרים שבעתון המחתרת מסכם הכותב: "גורל העם היהודי ייקבע ע"י קצב ההגשמה בא"י ולא ע"י מהפיכה פוליטית או סוציאלית בארצות הנלה... נאמינה כי יום יבוא וגם בריה"ם חכיר בדרכנו... נשפח יחס אוהד כלפי בריה"ם ובכוא היום נקום הנצא לדרך — אל המולדת! מסירות! עז! זהירות וזה בונה!...⁶³

כשמתרגמים את הדברים לשפת המציאות נראים תעניינים מעט אחרת. בגרעינים התדיינו מה פירושו של המשג ליאליות כלפי השלטון בתנאי מחתרת, אהדה לבריה"ם — חק זו בה עיינת!

ובינתיים מתחילות להגיע ידיעות על תופעות גאות ואמיצות של חכרי התנועה תוך ריכוזים פוטביים עם נציגי השלטון, ומאידך — ידיעות על מעקבים, חקירות ומאסרים. מרובנה, קרטניץ, קובל ודובנה מגיעים חברים ללכוד ומספרים על חברים שנלקחו לחקירות בשל סירובם להצטרף לקומסוטול, מנסים להשפיע עליהם תוך אימונים שידוע לשלמון שהם ממשיכים להתכנס במקדם.

באותה התימנסיות (העבריות לשעבר) ביקר אחד הפוליטורקים ובנוכחות התלמידים שאל את המנהל, על אלה הסתדרויות נימנים התלמידים, המנהל הכחיש מכל וכל: "לשום

מחתרת ציונית חלוצית בבריה"מ

הסתדרותו" קמה אחת החברות והודיעה: "לא נכון הדבר, אני נימנתי עם הסתדרות השוה"צ" למחתרת הוזמנה זו לבירור גוסף ב"ג.ק.ה.ד.

בהתקבלו למערכת הצתון נשאל אחד תחברים על השתייכותו המפלגתית לשעבר. הלה ענה כי היה חבר בהשוה"צ. ביחס לשאלות נוספות התחיל להבהיר ולהסביר מחי דרכה של תנועה זו ואף סיפר על הנעשה בקיבוצים, הקוטנונות בארץ. "זהי רמייה" ותפטר המנהל. למחתרת נקרא אותו חבר אל ה"ג.ק.ה.ד." שם נחקר ונצטווה להגיש רשימה של חברי השוה"צ שבעיר."

בחדשי האביב של שנת 1940 נודע ברבים על מאסרם של מנהיגים ציוניים בערים המרכזיות, ודווקא לאחר מועצת ציוניקוב והגברה הפעילות ותקופה זו נחרתה בזכרונם של הפעילים כתקופת ההרחבה.

ישוב תוכניות גבולות.

"מבריוחי הגבולות" שמקרב חברי התנועה שפעלו עד סגירתם והרמסית נשארו באיזור. בתחילה יצרה בעיית השתלבותם בפעולת המחתרת קושי מסוים. הם היו מוכרים לרבים שהתכוונו לעבור ונשארו באיזור. לאחר המועצה השתלבו בפעולת המחתרת. אחד מהם, יעקב חרל"פ, ניסה לעבור לוויילנה בחודש מרץ 1940 במבצע יחיד ומסובך. הוא נאסר, הוגלה ומצא מותו בערבות אוזבקיסטאן.

בראשית יוני 1940 התחילה קמפאניה נגד רוסניה מעל דפי העתונות הסובייטית המרכזית. תועלו בעיות של אזרחי הגבול תוך שימת דגש מיוחד על כך כי בוקובינה ובסרביה מעולם לא היו טריטוריות רומניות ודוברוגיה השתייכה לבולגריה טאז ומעולם.

מתוך חוש מיוחד של מבריוחי גבולות העלו כמה חברים תוכניות. באחת הישיבות של ההנה"ר בלבוב, לניצול הסיטואציה שבוא תבוא ולהגיע עם הצבא האדום לצ'רנוביץ' ומשם לבוקארסט ולהמשיך הלאה. הקשר עם רילנה נותק זה מכבר. עם חר"ל לא היה כל קשר. המצב הכספי היה בכיררע והחברים ניסו לראות בהצעה זו נסיון גוסף לפרוץ דרך ולהתקשר עם הארץ ואולי אף להצליח ולעלות. על סמך הנסיון הקודם של כיבוש ליטא וארצות תבאלטיקום, היתה הערכה שאף אזורים אלה שבדרום ייכבשו. ב"20.6.1940 תגישת בריה"מ לרומניה אוליטמאטום שהחזיר את אזרחי הגבול, את בוקובינה ואת בסראביה.

ב"30 ביוני נכנס הצבא האדום לשטחים הנ"ל. ארבעה חברים, רחל, חייקה, שלום ושלמה, ניצלו את הקשרים שהיו להם בגבול הרומני והתכוונו לחצותו. יציאתם התעכבה לכמה שבועות בשל קשיים כספיים. באחד ביולי 1940 נמצאה כבר הקבוצה בצ'רנוביץ'. הם מצאו דרכם אל חברי ההנה"ר בצ'רנוביץ' והעלו בפניהם את עניין חציית הגבול מהאיזור הכבוש אל רומניה. לאחר שבדקו את המעבר התברר להם כי הסובייטים הספיקו כבר לבצר את הגבול לאורך חנהר פרום. לפי הערכתם של אנשי המקום היה המעבר בלתי אפשרי. הם בדקו את המעבר דרך אונגני (טול יאסי) ואת האפשרות לעבור דרך אקרמן (נמל בשפך הדנייסטר לים השחור) והעלו חרם בידם. בלית ברירה תחליטו הארבעה לחצות את הגבול בקסע ויבשתי שבין ההרים. בלא מדריך יצאו לדרך. לאחר מחלך של לילה שלם הסתבר להם שהסתובבו סחור סחור והגיעו למרחק של 3 ק"מ מהתחנה מסגת יצאו לדרך. הם נעצרו ע"י משמר הגבול הסובייטי וחובלו לצ'רנוביץ'. לאחר חקירות ועינויים קלים הצליחו לשכנע את חוקריהם שהם חפים משעשע. ואכן, שישה שבועות לאחר

שנעצרו שוחררו, שניים מהם נשארו בצ'רנוביץ' ושניים חזרו ללבוב. נסיון נוסף של פריצת דרך לעלייה — חושם לאל.¹¹

השניים חזרו ללבוב כשהם מדוכאים, חסרי כל אך באמתחתם היה שי קטן עבור חבריהם שבמחתרת — שברצון הקיבוץ ובו סאמר שכותרתו — „עוד לא פסו אמונים“... ואני זוכר את רגש הסיפוק בו קראנו שיש בתחלם לחייב את קיום תפעולה במחתרת בתוך בריה"מ...“

...הם נתפסו, נחקרו ושוחררו. הספוק להיות בצ'רנוביץ' ולהביא עמם כמה גלימות של „השוטר הצעיר“, סח יקרר לנו גלימות אלה! עידוד לעושים עבודתם במחתרת למען הציונות, אך היה בזה גם מן הלעג לרש. משום שחיינו חסרי אמצעים וחששנו שכל סח שעשינו — יחיה לריק...“¹²

כסף... ושוב גבולות.

התנועה של אחר המרעצה דעכה, כל זאת בשל המחסור באמצעים כספיים. הניעה ידיעה מוילנה כי חבר אחר נשלח בסיועה ללבוב ורצו לשגשו באיזור הגבול. יצא לקראתו הוד"ש, ואמנם, הוא הצליח לשגשו בלינסקי, עיירת גבול נידחת בסניף הצפוני מדרומה של פולין לשעבר, הוד אברתם ב, הצליח לחטוף ולהגיע, בדרכו קרתו רק חקר קטן, את הקופסה עם הסכסוך הסאיר מתחת לאחד הגשרים ועמד בתורף על כך שיתחור לקחתה באיזור היה אז ריכוז גדול של הצבא האדום, לא הצליחו לשכנע ואברתם הוד ליער כדי להציל את הקופסה, הוא חזר ליער אך אל החברים כבר לא שב, הוא נתפס והוגלה לסיביר, ושוב נכזבה תוחלת הפזרה מוילנה.¹³

באוקטובר 1940 הגיע ללבוב שליח מטעם „דרור“, הוא הגיע מוילנה, אז התגבשה בהנהגת הצעה לנסות ולהגיע לריכוז מוילנה תוך סיכוי וסיכון רב, שליחות זו תוסלה על ש, מאחר ולא היו כל אמצעים כספיים, מכר חברי ההג"ר את שארית בגדיהם ועם הכסף שפרו יצא ש, לכיוון הגבול, ואמנם, לאחר חיסורים רבים הצליח להגיע דרך ראדון, עירו של ה-הפץ הייסי, למוילנה, לאחר שעבר דרך מלאת סכנות.

התרגשות הפגיושה בריכוז עברה כל גבול, לאחר ניתוק של חצי שנה שוב הניעה פרישת שלום מהמחתרת, כונסה ישיבה מיוחדת של מליאת מרכז „החלוץ“ וש, מסר אינפורמאציה רבת היקף על הנעשה באיזור הסובייטי, כמו כן נערכו ישיבות מספר של החנה"ר א' ו"ב' (והיוק ההנהג"ר וצעירות שנועדו להחליפם), בהן נידונו בעיות הפעולה, הקשר והמיסוך במחתרת, ההגבשה הוכנית לעזרה מירכית והבסחת קירום של תפעילים, במונחים של שנים ולא של ימים, ב"8.11.1940 נתקבל מברק מלבוב וכו נאמר: „הספחה חולה מאוד, חוזר מיד עם העזרה“ הוחנן היה ברור — מאסרים, מה בדיוק אירע לא ידעו, רק כעבור שבוע ימים הצליח ש, לחזור לברנוביץ', בביתה של חייקה מצא את סימון שברה מלבוב.

המאסר בלבוב.

ב"2 ביולי נרשם דף שחור בחולדות יהודי האיזור, בעיקר בין הפליטים, בתאריך זה בוצעה הרפורמאציה המפורסמת של קרוב לרבע מיליון אנשים במשך לילה אחד הועלו על קרונות משא, מכל רחבי האיזור, כל אלה שנרשמו בזמנו כדי לחזור אל שטח הכיבוש הנאצי או שסירבו, מטעמים אחרים, לקבל מספרים סובייטי, מול זרועות ה"נ.ק.ו.ד. אחוז

מחתרת ציונית חלוצית בבריה"מ

באוכלוסייה, על לאומיה השונים, הרגשת איך-אנשים, הפחד בפני המחר, בפני כל צעד מפריע ובלתי ידוע מצד השלטון הסובייטי ניבט בפני כל, ספחיה הדפורטאציה עוד ניכרו שבועות מספר, סריקות הפתע תכפר וחלכו, גם לספקר לציה ולעוסקים בה באר זמנים רעים.

בחדש אוגוסט נזייסו לצבא האדום אורחיה החדשים של בריה"מ שקיבלו פספורטים, בני השנתונים 1916–1918. גיוס זה לא בוצע בבתיאחת כי אם בשלבים.

בסוף אוקטובר 1940 קיבל צו גיוס אחד מפעיליו המרכזיים של קן לבוב, זיגו שמידר, בביתו נשמרת מכונת השיכסל והארכיון של התנועה ועתה היה צורך להוציאם ולהעבירם למקום אחר, תדבר הטל על שני הניסים טחקן. ביתו של שמידר נמצא בעיבורה של העיר, באיזור של קסרקטיק, תשנים יצאו מביתו כשבידיהם שתי מזוודות עץ ובדרכם נקלעו לסריקת פתע, הם נאסרו וכעבור ימים מספר נאסר מרצל גשוריגד, איש התנהיר ורכו קן לבוב במחתרת. למחרת נודע כי נאסרו שבעה חברים: מרצל, זיגו שמידר, לולק רובל, מונדק בומבד, אפרים ספר, מלכה ספר ויוסף אהרנסרייז.

יחד עם מרצל גר דוד פדרמן, גזבר התנהיר, ומשום מה הוא לא נאסר, מיד הועיק את כל הפעילים המרכזיים וסוכם להמתין עוד יום יומיים ולראות כיצד יפול דבר ולהכין כינתיים נוקשות מחבוא.

בערב של היום השמיני בנובמבר 1941, בעיצומן של הגינות יום המהפכה, קרה אסון שבוסף למאסרים, דיענע את חבר הפעילים, אבק בורגשטיין מת מוות טראגי.

אבק השתייך לקיבוץ ההכשרה "במבחנו" אשר בסלונים, בפרוץ המלחמה, כחייל פולני, עבר בסדנאות של חיל האוויר, הוא הגיע לאיזור ומיד נקבע כקשר נייד של המחחרת. תפקידו כאיש קשר בין לבוב ומרכזי הנלילות, לא רק נתן תנופה לפעולה אלא אף היותו מרכז העצבים של הפעילות כולה, לדעת כולם הוא היה האיש הנכון במקום הנכון, כאילו נולד לתפקיד זה. מסירותו ונאמנותו לתנועה היתה ללא גבול, זריזותו וכומר התושיה שלו בנסיבות השונות, אליהן נקלע, שמם הלך לפנייהם, ביקוריו המרובים בערים המרכזיות, בגלילות ואף בקינים קטנים יותר, הכניסו משב רוח רענן של תנועה המרעלת והמשיכה דרכה, ואבק — הוא שסימל את דופק התנועה במחתרת.

באותו ערב בו נאסר מרצל, התרוצץ אבק בעיר כדי להודיע לחברים על המאסרים וכדי לחסל עניינים לפני שייצטרף לפעילים האחרים אשר נצטרכו לצאת את לבוב, הוא נסע עם אחת החברות בחשמלית, כאשר הרגיש לפתע כי עוקבים אחריו, הוא קפץ מהחשמלית תוך כדי נסיעה רעלה על חשמלית אחרת כדי לשטש את עקבותיו, והנה, בקופגו מן החשמלית חלפה לפתע מכונת ביעף, מתצה אותו והוא נפל ארצה ללא רוח חיים. חברי התנועה כרו לו קבר בבית-העלמין שבלבוב, היה זה קורבנה הראשון של תנועת השוח"צ במחתרת.¹⁷

שמע המאסרים ומותו של אבק פשט ברחבי התנועה כולה, המחנה דיענע קטות, היה צורך לסתר את השסע — להחליף דירות, להסחיר חברים, לשנות שמות ולהכין העודות חדשות, מיד ביצעו גם חילופי תפקידים, נקבעה הנהגה חדשה בהרכב: שושנקה פרל, יעקב שווארץ, מרדכי בארון ושלמה, ואלה ניגשו מיד לפעולה.

סיסמן הוברח דרך הגבול לריכוז בוויילנה, משם עלה באביב 1941 ארצה, יצחק הוברח לצ'רנובויץ בעזרת הקשרים שהיו מאז בגבול הרומני, הוא שהה למעלה מחודש ימים

אצל שלום ורחל אשר נשארו שם בזמנו ובינתיים פיתחו פעולה מחתרתית של השוה"צ בביקובינה ובבסרביה. לאחר מכן הועבר מצ'רנובץ' דרך לבוב, וילנה — ישר לשדה התעופה בקובנה ובעזרת תעודות מזויפות הוטס ארצה. דוד השתקע בסטאניסלב כשהוא מצוייד בהעודות חדשות ושם עבד כנהג.

פעילי ההנהגה החדשים היו בבחינת „בלתי מוכתמים“. בפגישה הראשונה, בסוף נובמבר 1940, סוכם על דרכי התארגנות חדשים, מיד יצאו לסידרת ביקורים לשם חידוש הקשרים. הודפס חוזר, שהועבר לכל הקינים ובו הדרגשה מיוחדת על התנהגות מתוך משגת זהירות ועל המשך הפעולה למרות המאסרים. בתוכנית היה לקרוא למועצה זוטא מיד עם תחילת החופש, בקיץ 1941.

ובינתיים, בינואר 1941, נפתח הגבול לליטא והנסיעה לוילנה היתה כמעט חופשית. הקשר עם ההנהגה בריכוז וילנה התחדק. אחת המכשלות הוסרה והפעם הובטח תקציב לטווח ארוך יותר, לקראת ססח תש"א הצטרפו כמה עשרות חברים מבין אלה אשר מסיבות שונות לא עברו את הגבול בחורף 1940/39. לקיבוצים בליטא.¹⁰

ה מ ש פ ט

במרץ 1941 התקיים משפטם של השומרים שנאסרו בלבוב והדיו היכו נלים בציבוריות היהודית בלבוב וברחבי התנועה באזור. האסירים ישבו בבית"ס לנחקרים שבסביבות רחוב זמרטסינובסקה, ולאחר המשפט הועברו ל„בריגידקי“, בית-הסוהר המפורסם ביותר בלבוב. סביב בית המשפט הסתובבו עשרות אנשים, קרובי משפחה וחברי תנועה. שבעת החברים שעמדו להישפט סירבו לקבל צרכי-דין להנחם ועמדו על כך שהינם מסוגלים להגן על עצמם בעצמם. „שמעתי מפי בתיה, חברתו של יוסיק, פרטים על המשפט. הם נידונו לשלוש עד שבע שנות מאסר. התנהגותם במשפט היתה גאה ואמיצה. הם הודו בנאמנותם הציונית-סוציאליסטית וחצלו על גם את שייכותם להשוה"צ. לאחר שהשמע פסק הדין קמו על רגליהם ושרו את „התקווה“...“

„הד קלוש וטראני על אותה פרשה הגיע אלי בתקופה מאוחרת יותר. לאחר שהנאצים החקיפו את בריה"מ וכבשו את לבוב, נמצאו בבתי-הסוהר אלפי גויות של אסירים. על נסיבות מותם רוחו שמועות שונות, ובין הגויות זוהתה גם גופתו של יוסיק...“¹¹
„כשהיינו כבר בווארשה הגיעו אלינו שמועות על המשפט שנשפטו חברי השוה"צ. שמעתי שהופעם בבית המשפט היתה נחרת, אמיצה וגאה. הם דופיעו בפני השופטים בקוסה זקופה, בדברים בוטים...“¹²

נעשו מאמצים מצד אחותו של מרצל ובעזרת כספית ניכרת של נציגי התנועה כדי לשחררו עוד לפני המשפט. כל המאמצים עלו בתוהו.

אסון דרך אסון. לאחר מותו של אבק ומאסרם של שבעת החברים הגיעה ידיעת כי בעיד לוצק נאסר אדק גולובנר, רכו המחתרת של „דור“, ביוני נאסרה ברובנה קבוצת צעירים מהשוה"צ, „דור“ ו„גורדוניה“, ההתרשמות היתה כי המאסרים נעשו על רקע ליקאלי והשלטונות טרם עלו על עקבות האירגון הארצי.

ב־15.6.1941 נאסר יעקב שווארץ בלבוב, בעת שהחליף תעודתו באחרת. עקבותיו נעלמו. כליל שבת של ה־20.6.1941 עוד התקיימה פגישה רחבה של סטודנטים, חברי תנועה אשר למדו באוניברסיטה בלבוב. היתה מטרה לרתום אותם לפעילות אקטיבית יותר

מחתרת ציונית חלוצית בבריה"מ

ולא להסתפק בקשרים פאסיביים גרידא. ואמנם, סוכמה תוכנית פעולה וחלוקת תפקידים לקראת תופשת הלימודים הממשמשת ובאה.
ביום א', 22.6.1941 הופצצה לבוב צ"י להקות מטוסים גאציים. שוב פרצה מלחמה.

נספח מס' 1

מכתבו של יצחק ולמנסון אל מרדכי אורן בשווייץ

לבוב, 18.3.1940

טאציק תיקר!

קראתי היום את מכתבך. התרגשתי מאוד למראה דאגתך והתעניינותך במשפחתנו. אני עובדים כאשר עבדנו לפני¹. אנחנו מרוויחים ותקוותנו חזקה כי נשיג את אשר היצגנו לעצמנו כמטרה. אנחנו נלמד הרבה ואנחנו בטוחים שסופנו — אחרי מאמצים — להתקבל כפועלים לבית-חרושת ליפסקר².

עתה נוסעים כמה קרובים שלנו בתקווה למצוא את קרובם ו ל ד³. אני חשתי בראותה עבודה שעבד בה פעם שמואל⁴. אני בעצם מנהל את המעבדה שלי, שהיא עתה מאוחדת עם זו של יודקס⁵. אפילו אחי הצעירים השינו עבודה ומתפתחים מאוד תוך כדי עבודתם. אני מעריך כי יהיו פעם „חברה“ לא רעים.

שלח מיטב ברכותי למאיר וחבריו. וידעו, כי אנחנו קיימים, עובדים ומאמינים כי נראה איתם במוקדם או במאוחר.

שלך יצחק

נספח מס' 2

מתוך מכתבו של יוסף קפלן, מווארשה — אל מרדכי אורן בשווייץ

ווארשה, 12.4.1940

...קראתי את מכתבו של יצחק ז. המכוון אליך. יצחק הוא כנראה ביישן מבטן ומלידה, כאשר עליו לעסוק בעניינים פרטיים ומשפחתיים. מתוך כך כנראה, לא כתב לך את הכל. ברצוני להסביר לך את מצבו האמיתי. לפני שבועות מספר ביקרתי אותו וראיתי במו עיני את אורח חייו ועבודתו¹.

לי נראה כי הוא רואה את עתידו דרך משפיים ורודים מזי². בפתח דברי יונר כי יצחק ובני משפחתו הם אנשים הטונים מאוד. למרות דעות המלחמה הם מחזיקים מעמד די טוב. הם עוזרים זה לזה ומחלוקת משפחתית זרה להם. המשמח הוא כי אין הם נרתעים מהעמל המפרך ביותר. מתוך כך הם נעשו עצמאיים ואינם תלויים בחסדי נדיבים. הם חיים לא רע ובעצם יכולתי לסיים את איגרת זו אלמלא הצד השני של המטבע. שאלת הדירות מורגשת אצלם מאוד. זה יכול לשמש עילה לסיבוכים מדאגים ומריבות. כידוע לך, הם גרים אצל קרוב, שלא סן השורה הראשונה³.

...כתוב אליהם. אני מאמין כי איגרת ממך תוסיף להם בשחן ותחזק את רוחם.

נספח מס' 3

אל ההנהגה העליונה, מרתבית, מאת חיים הולץ (אלון), וילנה.

וילנה, 26.5.1940

...ידיעות אחרונות אצלנו מיצחק ז. תן שוב הוכחה כי עבודתו תולכת ומשתפרת. הגלויה האחרונה מתאריך 27.4 מספרת: „אצלנו אין חדשות מיוחדות. כולנו בריאים ועובדים חללה

שלמה קלס

במקומות עבודתו, קשה רק בגלל המחסור הכספי (נוסיעה זמן), המצוקה איננה רבה, אבל מאמינים שהדוד שייקה (קר: וילנה) יצא, זה סוכר להינשות בלמים קרובים, קיבלתי דוד טוב וחדש, מה שמאוד חשוב, בפרט נשעובדים קשה, כולנו מסתדדים כאן, מוניק (מקראקוב) נוסע למנים הארץ, ייתכן ואיתו ישעו עוד כמה מדינה, מה אתם חושבים על כך? כיתבו מה אצלכם והצל כל מהינה, תדווש בטלום כל ההברים, הקטנים שלו מתכוננים לטחנות קיץ, מיד עם גמר הלימודים, ו.א. סוף יוני או ראשית יולי, קיבלתי ממאזיק מכתב, אם תכתבו לו, תעירו לו שיקצר..."

חוץ מה קיבלנו שני מברקים — אחד למני יומיים, כזה הנוסח: "מטפחתי בלי אמצעי קיום, עזרו מיד, עני טלגראפית", ובכן — מצבו הכספי של יצחק הוא דעיני נקשה, שידורו לו טרנספר למני שבועיים, אבל מה זה עבורו?

אנו סוכרים להבטיח, כל עוד יכולים, את קיום המשפחה לשנה מינימום, באשר בנפשנו הדבר, תסיע סוכר להיות יסודי.

ואשר לעזרה אחרת בשבילו, הננו להודיע שהרכבו נדח קשר מיוחדת ובתוכה שני חברי התנועה, שנושה כבר לפעולה...

...למני שבוע ימים הועבר חומר, שאישור קבלתו כבר ביינו, ואשר כולל: חוברת אחרונה של א. כהן, קטעים מעיתוני הקיבוצים (כולל מפת חוק הקרקעות); מברק עידוד ממועצת הקיבוצים; הוויכוח בוועדה; הרצאתו של ליפסקר על התנועה העולמית; ולבסוף — על הנעשה בארץ ובתנועה...

1. יצחק היה חבר התנועה עוד בארצות הברית, כהן — לעבודתו בתנועה.
2. ליפסקר — חבר ב"האלמא, התנועה — להגיע ארצה.
3. ולד — מאיר ישרי.
4. שמואל — חבר התנועה לשעבר בלבוב.
5. יודקס — מאיר חלמי, התנועה — על שיתוף הפעולה בין התנועה בגאליציה ופולין.
6. יובק קפלן — נשלח מהריבוב בוויילנה לווארשה ובדרך ביקר אצל יצחק.
7. הוויכוח על סיכויי המהפכה בבריה"מ.
8. רטן לבעיות כספיות ליכסיס דירות.
9. תוכנית המסלול לפנים דרום.

הערות

1. ש-ס, עדויות, עמ' 4.
2. מ, טר, עדויות, עמ' 7.
3. מ' פרלים, דברים מבניים, הוצאה חרספטים, 1940, עמ' 167.
4. מ, יואלי (ריכטר), עדויות, עמ' 12.
5. ד, קוויברוסקי, ספר, דורד, קובץ, הקיבוצים, תשי"ה, התנועה בנווידים, עמ' 283.
6. ג, גרש, עדויות, עמ' 5.
7. ה, לודר, עדויות, ארכיון, "מורשת", נבעת'חביבה, A-247.
8. ש-ס, עדויות, עמ' 5.
9. כג"ל, עמ' 8.
10. ג, יודקס, עדויות, עמ' 10.
11. מ, יואלי, עדויות, עמ' 12.
12. ו, מנשינר, עדויות, עמ' 3.
13. ש, כג"ל, עדויות, ארכיון השות"פ מרחביה, תיק 55/3.
14. כג"ל.
15. ה, לודר, עדויות, ארכיון, "מורשת", נבעת'חביבה, A-247.

מחברת ציונית תלוצית בברית"ם

16. ב. יהואלי, עדויות, עמ' 14.
17. י. כספי, עדויות, עמ' 13.
18. ב. יהואלי, עדויות, עמ' 15.
19. י. כספי, עדויות, עמ' 25.
20. ב. יהואלי, עדויות, עמ' 17.
21. י. כספי, עדויות, עמ' 5.
22. י. כספי, עדויות, עמ' 8.
23. ש. צור, עדויות, עמ' 1.
24. על משואות פולין, עמ' קל"ט.
25. כנ"ל, עמ' קל"ב, ק"ט.
26. כנ"ל, עמ' קל"ב, ק"ט, קמ"א.
27. י. צוקרמן, עדויות, עמ' 9.
28. א. ראנד, עדויות, עמ' 12.
29. ש. דניאלי (סימון דהארט), עדויות, עמ' 5.
30. ספר השח"צ, הוצ' הקיבוצי, עמ' 457.
31. ז. ניעל, מתוך סכתב, 2.11.1939, ארכיון מרחבית, תיק 66/3.
32. ש. דניאלי, עדויות, עמ' 6.
33. י. ביקסגורין, מתוך סכתב, ארכיון מרחבית, תיק 66/3.
34. ספר השח"צ, עמ' 457.
35. י. ולמנסון (ויר), עדויות, עמ' 16.
36. י. ולמנסון, עדויות, מרחבית, תיק 66/3.
37. י. צוקרמן, עדויות, עמ' 16.
38. כמו 36.
39. הכסף העבר ע"י הסיו באום, חבר קיבוץ עיןחטפרן.
40. י. ולמנסון, עדויות, ארכיון מרחבית, עמ' 3 : "ממעסקים" מס' 2 עמ' 3.
41. ה. נלר, עדויות, עמ' 2.
42. כנ"ל.
43. י. ולמנסון, עדויות, ארכיון מרחבית, עמ' 3.
44. יהושע א. גלביץ, לשמור לנצח, הוצ' מסדה, עמ' 27.
45. ש-ס, עדויות, ארכיון מרחבית, עמ' 12.
46. ב. רינגול, עדויות, עמ' 3.
47. י. ולמנסון, עדויות, עמ' 8 : ש. דניאלי, עדויות, עמ' 32.
48. י. טיינקט, עדויות, עמ' 19.
49. ש. וולוכביאנסקי (צור), עדויות, עמ' 12.
50. לפחות הפעולה במחברת, ראה עמ' 52.
51. י. טיינקט, עדויות, עמ' 25.
52. עדויות : י. טיינקט, עמ' 23 : ד. פורמן, עמ' 4 : ש. דניאלי, עמ' 24.
53. י. ולמנסון, עדויות, עמ' 8 : ש. דניאלי, עדויות, עמ' 19.
54. י. ולמנסון, עדויות, עמ' 9.
55. כנ"ל.
56. י. ולמנסון, חוברת זכרון לאבק, הוצ' קיבוץ עברון, עמ' 3.
57. ראה גם עמ' 3, מס' 2, עמ'...
58. י. ולמנסון, עדויות, עמ' 5.
59. כנ"ל.
60. ש. דניאלי, עדויות, עמ' 28.
61. י. צוקרמן, עדויות, עמ' 11.
62. ה. יודקא, עדויות, עמ' 17.
63. י. צוקרמן, עדויות, עמ' 10-11.

שלמה קלס

64. "איגרת", בהוצ' האיחוד, אייר תש"א, עמ' 42.
65. "ממעסקים" מס' 2 עמ' 3 (עתון התנועה במחלת, ארכיון מרחביה), י. זלמנסון, עדויות ארכיון מרחביה עמ' 3.
66. "ממעסקים" מס' 2 עמ' 3.
67. א. ראנד, עדויות, עמ' 18.
68. י. א. גלבוע, לשמור לנצח, עמ' 26.
69. "ממעסקים", מס' 2, עמ' 3.
70. על משואות פולין עמ' קל"ג.
71. ש. חלוצביאנסקי, עדויות, ארכ' מרחביה, עמ' 8.
72. השומר הצעיר, דו"שבועון, מס' 48 שנת 1939.
73. י. זלמנסון, עדויות, עמ' 9; ש. דניאלי, עדויות, עמ' 23.
74. אמה הלמילדוויץ, בין נבולות, עמ' 182, הוצ' הקיבוץ, א. שנה 1941.
75. חוברת זכרון לאבק, הוצ' קיבוץ עברון, שנת 1960; י. זלמנסון, עדויות, עמ' 10; ש. דניאלי, עדויות עמ' 36.
76. ש. מן, עדויות, עמ' 6.
77. א. ראנד, ארכ' מרחביה, עמ' 2.
78. י. צוקרמן, עדויות, עמ' 21.

All attempts in this direction having failed, Uri Ya'ari joined the Danish underground movement and was active in rescuing the Danish Jews. Glück and one of his friends were captured and spent the rest of the war period in German prisons and concentration camps.

At present, Uri Ya'ari is a member of Kibbutz Ne'oth Mordechai and Alfred Israel Glück lives in Herzliyah.

3. **Shlomo Kless** describes the way Jewish pioneer youth "Hechalutz" were organised while they were refugees in the U.S.S.R. These members of youth organisations, who had escaped from the Nazis from West Poland eastwards, found themselves under Soviet rule, when these territories were annexed by the Soviet Union.

The majority gravitated towards two centers: The northern — in Vilna and the southern — in Lemberg. From both places networks of the "Bree'cha" issued. From the North — people were smuggled across frontiers in order to reach Palestine; from the South — attempts were made to penetrate into Rumania.

The chapter published in this issue relates the fate of those that took the southern road. The cells formed there later became the basis of the Zionist underground movement in the Soviet Union itself.

4. The documentary column contains two excerpts from Polish anti-semitic propaganda pamphlets. These, originally meant for "home consumption", reveal the real character of the current wave of Polish anti-semitism. Not content with slandering and expropriating the Jews then living in Poland, the Poles join the traditional antisemitic choir, repeating ancient stereotyped propaganda and inventing new sorts, rooted in contemporary Polish reality.

This campaign's main purpose is to distract public attention from the real anxiety and problems of life under the present regime, in order to direct the gathering feeling of discontent and outrage against the Jews.

However, this new wave of antisemitism has an additional and broader significance, as an additional link in the chain of antisemitic movements in general and in that of Polish antisemitism in particular.

5. The research column opens with a study by **Ze'ev Levy** of the Role of Apologetics in the "Central Union" (Zentral Verein) of German Jews.

An apologetic attitude was an inherent feature of this union. Its periodical was to serve as the theoretical foundation of this attitude, and one of the articles relevant to this is being examined here. One aspect of this ideology is the definition of partnership: "We have nothing positive in common, except the negative factor of the struggle against antisemitism".